

Todor Kuljić
Filozofski fakultet
Beograd

Istorijske, političke i herojske generacije
- nacrt okvira i primena -

Abstract: Razmotreni su kriteriji razlikovanja istorijskih, političkih i herojskih generacija i prikazani njihovi konkretni primeri u SAD, SR Nemačkoj, NR Kini, Srbiji i Hrvatskoj. Ratovi i revolucije su uočeni kao glavni generacijski formativni događaji, ali su prikazani i oblici konstruisanog i pripisanog generacijskog samoopisa. Generacija je rastumačena kao manje ili više prepoznatljiva grupa formirana prožimanjem biografskog i kolektivnog pamćenja. Kao jedna od kategorija u mreži složenih vremenskih struktura generacija je korisna kod redukovanja i objašnjenja složenosti prošlosti. Otvoreno je pitanje koliko su generacije realni akteri promena, a koliko tek simbolički vremenski zavičaj tj. efemerna zajednica sećanja? Bliže su analizirani uzroci nastanka, priroda i aktuelnost balkanskih herojskih generacija. U Zapadnoj Evropi ova vrsta generacija odavno nije aktuelna. Uočeno je da se heroizacijom iskustva jedne generacije mogu uspešno nametati vrednosti vladajućih grupa.

Ključne reči : istorijske, političke i herojske generacije, generacijsko vreme, realno i pripisano generacijsko iskustvo.

Zusammenfassung:

Historische, politische und heroische Generationen

- Grundriss des Rahmes und die Anwendung -

Es werden die Kriterien zur Differenzierung von historischen, politischen und heroischen Generationen und ihren Hauptarten in USA, BR Deutschland, China, Serbien und Croatien erörtert. Die Kriege und die Revolutionen werden als zentrale generationsschaffende Ereignisse markiert. Es sind auch die konstruierte wie auch zugeschriebene Generationsidentitätsarten dargestellt. Die Generation ist als eine mehr oder wenig klare Gruppe gedacht, die durch Zusammensetzung von biographischen und kollektiven Gedächtnis entstanden ist. Die Generation als eine Art von Zeitstruktur ist in der Reduktion und Erklärung der Vergangenheit anwendbar. Es ist immer eine offene Frage in welchem Masse sind Generationen die reale handelnde Subjekten, oder nur bloss symbolische Heimat, dh. eine durchgängige Erinnerungsgemeinschaft? Es wird hingewiesen auf die Gründen der Entstehung der balkanischen heroischen Generationen, ihre Natur und Aktualität. In West Europa diese Generationsversion ist schon lange nicht mehr aktuell. Es wird auch hingewiesen dass mit Heroisierung eines Generationserfahrung die Herrschaftsgruppen eigene Werte oktroyieren können.

Schlüsselwörter: die historische, politische und heroische Generationen, die reale und zugeschriebene Generationserfahrung.

Uvod

Generacije nastaju sa modernim dobom, diferenciranjem velikih porodica i uvođenjem mladeži (omladine) kao pojma za istraživanje razvoja. U tom smislu je i Pjer Nora uočio da je pojam generacija ćerka demokratije i ubrzanja istorije. Reč je o modernoj kategoriji samoopisa koju je podstakla Francuska revolucija rušeći osnovne biblijske kanone.

U Bibliji stoji "Ja sam bog Avrama i bog Isakov i bog Jakovljevi" (Sveto Jevanđelje po Mateju 22.32.), rečju ja sam bog generacija. Poštovati roditelje, jeste nalog boga

mladim generacijama. Deca i mladi su čvrsto uklopljeni u tradiciju vere. Božji je nalog izmirenje generacija. Bog ukida generacijski sukob i sprečava da sin ustane na oca. Po Jevanđelju bog je naš otac, a mi njegova deca. Ono što sve generacije veže jeste Hristos i zajednička vera u njega. Hristos je temelj generacijskog jedinstva (Greinen 2002). Otuda sledi uputstvo da mladi treba da su pokorni starijima, a deca da slušaju roditelje.

Rušenjem biblijske slike zagrobnog života prošlost je sve snažnije negirana u ime budućnosti, a život i egzistencija sticali su nadmoć nad duhom i istorijom (Bude 2005:32). U generaciji je zapravo mobilisana budućnost, a snaga za prekid istorije uočena je u realnom, a ne u božjoj volji. Samoopis mlade generacije je nesvakodnevn i s one je strane normalnosti sveta odraslih, pa se iskazuje u naročitoj spremnosti da se ostavi staro i potraži novo. Na delu je zaborav običnog i opsesnutost budućnošću kao oblašću još neostvarenog života. Zato je razlikovanje generacija postalo moguće, kako je zapazio R.Koselek, tek kada je istorija u 18. veku shvaćena kao diskontinuitet, a ne kao prosto ponavljanje prošlosti i budućnosti (Koselleck 2000:45-47). U premodernim kulturama budućnost dece bila je istovetna sa sadašnjicom odraslih. Sa probojem prosvetiteljstva ova vremena počela su se razlikovati. Budućnost je sve više zavisila od aktivnosti mladih. Bio je to zaokret od cikličnog "večnog vraćanja istog" ka linearnom poimanju vremena (Luscher/Liegle 2003:98). Kod postmodernog mišljenja vreme se shvata "modalno". Iskustvo vremena postaje moguće samo u obliku razbijenih pojedinačnih opažanja, pa "rasuta istovremenost" skraćuje univerzalnu istorijsku dimenziju. Kontinuitet se potiskuje istovremenim i protivrečnim mnoštvom mogućnosti. Posledica je relativizacija starosti i slabljenje značaja objektivnog generacijskog jedinstva. Postmoderna naglašava da svakog pojedinca karakteriše "višegeneracionalnost" (mladi podučavaju starije novoj tehnici, iako materijalno zavise od njih) (Luscher/Liegle 2003:100).

Tvrditi da se generacijska vremena razlikuju upravo s obzirom na snagu i način dovođenja u pitanje iskustva starijih, nikako ne znači prihvatiti relativizam postmoderne. Objektivistički gledano, samo besprimerno iskustvo tvori jedinstvo nove generacije (ratovi, migracije, prosvetčivanje), a proces generacionalizovanja tekao je i unutar Evrope vrlo neravnomerno. Pre svega otuda što su generacijski prelomna iskustva morala biti proživljena da bi stvorila zajednička sećanja. Osim toga, za sazrevanje generacijskog samoviđenja i samosvesti bile su potrebne ustanove koje su se takođe neravnomerno razvijale. Najpre su škola i vojska počele da stvaraju u starosnom pogledu homogene grupe sa vlastitim samoviđenjem. Mladi čovek je iskoračio iz kruga porodice u javnost društva. Školskim obrazovanjem i vojnom disciplinom stvarane su muške grupe vršnjaka, koje su tražile vlastito pravo kao mladi. Tek nakon Prvog svetskog rata, epohalnog preloma koji je razgraničio ne samo stoleća nego i političke kulture, generacija se oštrije profilira i povezuje zajedničkim interesima u masovnim socijalističkim i fašističkim pokretima mladeži.

Dakle, tek kada je izmenjena slika istorije mogla je biti mobilisana budućnost u pojmu generacija. Iako je nastala rušenjem cikličnog teološkog vremena, generacija ipak nije pojam koji pripada novoj svetovnoj teleologiji. Naprotiv, reč je o u osnovi laičkom, ali antievolucionističkom pojmu nastalom u kretanju od Hegela ka Niču. Generacija je istakla prekid, diskontinuitet i novo, a ne trajnost, postojanost i čuvanje starog. Nije slučajno što su ovaj pojam najpre osmislili Diltaj i Manhajm (Kuljić 2007). Radi se o pojmu srodnom pojmu istoričnost, koji je bio suprotnost skladnoj i jedinstvenoj univerzalnoj istoriji. Sa pomeranjem od istraživanja genealogije ka uočavanju istovremenosti, ideja organskog nasleđa zamenjena je slikom istorijskog reza - diskontinuiteta (Bude 2005:38). Pokazalo se da autentične generacije nisu povezani nizovi iste vrste, nego novi počeci drugačije vrste: ratovi, revolucije. Centriranje slike prošlosti oko diskontinuiteta potisnulo je genealogiju i organsko. Tek kada je napuštena vizija kontinuiranog i apsolutnog vremena kao ose evolucije, morala se pronaći generacijska celina trajnija od opšte istorije i lične biografije (Bude 2005:40). Prosto rečeno više se nije

podudaralo individualno životno doba, kolektivno generacijsko doba i službeno državno vreme. Univerzalnoj istoriji istorizam je suprotstavio "neravnomernost istovremenog". Pored istorizma, generaciji je krčio put i vitalizam. U osnovi generacijskog protesta je vitalnost mladeži, dinamička napetost između starog i mladog. Izvori napetosti pomereni su sa socijalnih na starosne činioce. Uočeno je da se mladež sa ignorancijom i arogancijom odnosi prema prošlosti i okreće budućnosti, svesna da je to njen istinski kapital.

Već time je generacija postala politički mobilan pojam i počela da potiskuje pojmove klasa i nacija iz 19. veka i da se prožima sa njima. Ovo podudaranje i uzajamno prožimanje raznih osećanja pripadnosti teklo je prostorno i vremenski vrlo neravnomerno. U tom smislu je Hajnc Bude, sociolog iz Kasela, ironično primetio da Nemci imaju generacije, Britanci klase, a Francuzi republike. Uprkos različitoj upadljivosti, pojam generacija nezadrživo je prodirao u uporedna istraživanja. U inflaciji istraživanja otvorena je dilema da li su generacije mladih odista dinamički faktori društvenih i kulturnih promena ili možda danas preteže integrativna funkcija generacije kao simboličkog zavičaja individualizovanih pojedinaca lišenih klase, mesta i nacije ?

Uz labavu neobaveznost, kojoj se opire pojmovna strogost, generacija je lako postala izazov još neprokušanog mišljenja. Ipak, tek od kraja 19. veka generacija se počinju shvatati kao društveni akteri, pa ovaj pojam postaje sve učestaliji u analizi društvene strukture, ali i istorijskog toka. Međutim, ne vodi se uvek dovoljno računa o tome da je pojam generacija višeznačan. Najpre treba pomenuti dvostruku semantiku pojma i zaborav njegovog genealoškog smisla u moderni. *Generatio* i *genesis* označavaju u latinskom i grčkom stvaranje, ali i *genos* (rod). U pojmu se skriva složeni međuuticaj prirode i kulture, kolebanje između nastanka i razvoja, porekla i pamćenja. Iako društveno ublažava biološko, ono je i dalje kontaminirano biološkom metaforom (*generatio*). Danas je upadljiv zaokret od genealoške ka sinhronoj perspektivi (zajedničko sećanje na formativni nulti čas). Drugim rečima, generacije nisu toliko nizovi koji se hronološki nastavljaju jedni na druge (usko genealoško poimanje kontinuiteta), već su sve više novi počeci drugačije vrste (šire poimanje kulturnog diskontinuiteta). Genealoško tumačenje društvenog razvoja postupno je potiskivano. Već sa uvođenjem prvih državnih penzija porodica je lišena kontinuiteta, jer je država počela da preuzima brigu o starima, a sa državnim školstvom i brigu o vaspitanju mladih. Time je "moralna ekonomija" osiguranja budućnosti pomeren sa porodice i srodničke grupe na državu. Sa rastom univerziteta unutar kohorte mladih studenti se postupno izdvajaju kao najaktivniji faktor promena, jer se nalaze u procesu najintezivnijeg obrazovanja i sazrevanja, pa biološki i socijalno predstavljaju najotvoreniji deo društva. Ovaj proces ubrzavali su i podsticali ratovi i revolucije. Već samim tim počele su se javljati oštre suprotnosti između i unutar generacija.

I možda još više od toga, pripadanje određenoj generaciji postajalo je važna kategorija samoopisa. Radilo se o pripadnosti naročitom kolektivnom mišljenju, osećanju i delanju. Čim se govori o generaciji reč je o iskustvu razlike. Generacije uokviruju različita iskustva, ali i razgraničavaju vlastitu od drugih generacija. Generacijska grupa, iako rasuta, kolebljiva i empirijski teško obuhvatna, ipak je u osnovi iskustvena kategorija, koja označava naročitu starosnu zajednicu utemeljenu na sličnoj raslojenosti doživljaja, opažanja i tumačenja. Pored doživljajnog i iskustvenog aspekta, pada u oči da je generacija i delatna kategorija, jer počiva na pretpostavki da pojedinačni i kolektivni obrasci opažanja i tumačenja vode naročitom društveno relevantnom delanju. Ukoliko bi delanje bivalo usmereno i političkim promenama, delatni potencijal generacija bio je veći. I već samim tim se istorijska zbivanja i promene mogu bolje objasniti ako se ima na umu generacijska pripadnost aktera. Dakle, konstrukcija identiteta (sazrevanje samovidenja), odnos prema kolektivu, zajednica iskustva i relevantnost

delanja jesu aspekti koji objašnjavaju heurističku pretenziju pojma generacija (Jureit/ Wildt 2005:9).

1. Istorijsko i generacijsko vreme: kvalitativne generacije i kvantitativne kohorte

Politička generacija (koja obuhvata istorijske i herojske generacije) je biopolitički pojam. Njen osobeni grupni osećaj nije obična potraga za vremenskim zavičajem. Više je veže osećaj naročitog zajedničkog istorijskog položaja, a ne toliko klasna ili nacionalna solidarnost. Aktivna politička generacija prisutna je kada postoji isto iskustvo, ali i isto tumačenje istorijskog dešavanja koje se ispoljava u volji za promenom političkih okvira. To je u starosnom pogledu najčešće homogena grupa koja je istovremeno produkt bioloških i socijalizacijskih procesa, ali je i sama akter promena.

I u biološkom i u političkom pogledu reč je o zajednici novog početka. Što je istorija više ispunjena diskontinuitetom i zaokretima, to je politička generacija kao zajednica novog početka važnija kao instrument analize i periodizacije prošlosti. U tom smislu ovaj pojam pouzdanije redukuje složenost prošlosti na balkanskom nego na skandinavskom poluostrvu. Ratovi su najčešći "generatori" političkih generacija, a heroizacija i deheroizacija usložnjava, ali i olakšava njihovo razdvajanje. U sociološkom smislu politička generacija je pojam koji obuhvata mnoštvo srodnih sadržaja i odnosa: aktere, sukobe, neravnomernost, diskontinuitet, kontingentnost, razgraničavanje, obrasce pripisivanja. Važno je uočiti da je smena političkih generacija antiteza pravolinijskom razvoju, jer je uvek skopčana sa novim ili sa pretenzijom na novi početak u obliku kritike ili sumnje. Ako je nova generacija uvek slom kontinuiteta očekivanja (Bude 2005:36-37), onda je kod političkih generacija šarolikost nadanja još veća. Politička generacija služi da iskaže istorijske promene sažete u kolektivnim biografijama i da na taj način pregledne cikluse promena objasni biopolitičkim činocima. Drugačije rečeno, životna doba pojedinca, generacijska doba i istorijska doba jesu povezane iskustvenoistorijske kategorije, podjednako značajne za opažanje i sređivanje istorije.

Političke generacije mogu se razlikovati s obzirom na (1) vrstu formativnog doživljaja ili način njihove konstrukcije (doživljaj rata, blizina smrti, progon i sl), kada se uglavnom kao retrospektivna sociološka konstrukcija stvara generacijsko samoviđenje; (2) način kojim smena starosnih kohorti u sklopu društveno-kulturnih promena gradi drugačije generacijske odnose (kontinuitet, diskontinuitet, inovacija, restauracija, napetost, sukobe ili solidarnost). Koliko god bili važni sadržaji generacijskog jedinstva, uvek je njegova spona naročita vremenska dimenzija.

Treba se zadržati na pomenutoj razlici da bi se stekla potpunija slika o vezi društvenokonstruisanog vremena i generacije. Vreme nije apriorna veličina, pisao je Kant, niti forma opažanja koja se ne može naučiti, već je važan mehanizam društvene integracije upravo zato što nije utemeljeno u svesti pojedinca, nego je društveno zasnovano. Štaviše, vreme je jedna od najvažnijih konvencija koja nastaje iz pragmatičnih potreba ljudske egzistencije. Drugim rečima, vreme je sredstvo sinhronizacije i koordinacije društvenih aktivnosti. Postoji jedno objektivno prirodno i više subjektivnih društvenih vremena. Hegemono društveno vreme uvek određuje pojedinačne mogućnosti raspolaganja vremenom, zato što se vlastita podela vremena mora rukovoditi prema društvenom vremenu (npr. praznici određuju ritam života, razlikujući svečane od običnih dana). Na neki način, generacije su sistemi unutar društvenog vremena, dok kohorte više pripadaju fizičkom vremenu (Albrecht 2005). Funkcionalistički rečeno, s obzirom na to da je okolina uvek složenija od sistema, nužna je izbor društvenog vremena kojim bi se svladala složenost prošlosti. Tome služe i generacije kao pojmovne vremenske strukture. One najčešće služe kao okvir i obrazac za pripovedanje istorijskih zbivanja. Daleko teže je odgovoriti na pitanje u kojim uslovima jedno generacijsko jedinstvo može biti istorijski relevantno, tj. delatno?

Pre toga treba istaći još jednu razliku između kohorte i generacije. Dok se vršnjačke grupe mere fizičkim vremenom rođenja, osnova generacije je mesto u istorijskom vremenu. Kod obe grupacije slično iskustvo oblikuje sličan pogled na svet. Međutim, za razliku od kohorte, nema generacije bez samorefleksije, tj. generacije za sebe u Manhajmovom smislu. Naime, reflektivni odnos postoji tek onda kada se akteri pozivaju na istoriju kod samoopisa (mi smo još 1968-ši) ili kada govore o promenama (mi to više nismo). Različita pripisivanja samoopisa utiču na potencijal delanja. Da bi iz kolektivnog samoopisa nastao kolektivni akter, nužan je snažan interesni motiv (Corsten 2003:88). A generacija kao kategorija kolektivnog samoopisa postaje objektivna tek kada se aktivira.

Zadržimo se najpre na njenoj prvoj redukcionističkoj ulozi. Istorijske generacije jesu ugaone kategorije u mreži složenih vremenskih struktura. Za razliku od sinhrone perspektive, koja generacije vidi kao razlike između životnih doba, a napetosti uočava između mladih i odraslih, istoričari gledaju dijahrono i poimaju generacije kao kohorte određene ključnim doživljajima, pa starosna granica generacije seže sve do doba ključnog doživljaja. Zato što kod istorijskih generacija identitet nije određen biološkom starošću (Roseman 2003), one nisu samo analitička sredstva kod sređivanja i tumačenja sadašnjosti, nego i kod snalaženja u prošlosti. Uočavati istoriju u generacijama nije pouzdano sredstvo periodizacije, ali je korisna pretpostavka jedne "proširene društvene istorije" (Cit.D.Mühlberg, prema Hermann 2003:176-177). Ipak je pojam istorijska generacija manje koristan kod istraživanja mirnih faza razvoja, a pogodniji je za tumačenje promena vrednosti kod oštih zaokreta: ratova, revolucija, kriza i sl. Treba li uopšte pominjati da istorijski zaokreti ne samo što oštrije od perioda bezdogađajnog mira dele poželjne vizije društva, nego odsečnije podvajaju i tumačenja istog iskustva? Da li to znači da su generacijama potrebni veliki istorijski događaji da bi se tek tada iskazale u politički razvijenom obliku? Verovatno, ali treba dodati i to da dubina i smer preokreta ne zavise samo od karaktera i homogenosti generacijskog jedinstva, nego i od rasprostranjenosti karakterističnog očekivanja samih aktera. Za razliku od kvantitativnih kohorti, kvalitativne generacije se, kako ističu hermeneutičari, raspoznaju rekonstrukcijom smisla biografija izabranih aktera ili dubinskom hermeneutikom generacijskog iskustva. U tom smislu mreža generacija jeste diferencirana semantika istorijskih vremena. R.Koselek je uočio da sukob iskustvenih prostora i horizonta očekivanja leži u osnovi kulture moderne koja je srušila providenje i zapisano. Razlike koje izbijaju u ovim sukobima govore o važnim razlikama između generacija (Kohler 2002). Prostije rečeno, reč je o osobenim konjunkturama (non) konformizma. U tom pogledu pada u oči kontrast generacija u SAD. Ovde su najakutnije godine formiranja političke generacija bile 1960-te, kada su studenti tražili reformu univerziteta, građanska prava i zaustavljanje Vijetnamskog rata. Već 1970-ih stigao je konzervativni talas. Dok je 1960-ih prevladavala opomena "Ne veruj nikome iznad 30-te", ista je 1980-ih preformulisana u pragmatični slogan "Ne veruj nikom ispod 30 000 dolara" (Braungart / Braungart 1991:297). Ni nemačke oscilacije ove vrste nisu manje poučne. Pripadnici *Flakhelfers* generacije (*Hitlerjugend*) socijalizovani su u nacizmu i bili su idealisti u ratu, ali su 1950-ih vrlo brzo postali apolitična "skeptična generacija". Ali, kasnija istraživanja su kod ove generacije ustanovila visok stupanj rasizma (Kohler 2002). Njima nasuprot 1968-ši su bili ogorčeni protivnici kapitalizma (zato što je stvorio Aušvic i Vijetnam) i gerontokratskog univerziteta ordinarijusa. Već krajem 1970-ih sa hapšenjem frakcije Crvene armije, slabi ova kritika. Sa porastom nezaposlenosti postupno jača *No-Future-Mentalität* kao alternativa veri u napredak i optimizmu 1968-ša. Pocepanu šezdesetosmašku generacijsku kulturu zahvatio je virus ljudskih prava, konverzije i potrošačkih očekivanja. Slično SAD, i ovde antialternativni i antiasketski delovi omladine, kao *Yuppies* početkom 1980-ih, počinju da neguju svest koja je pravdala političku apstinenciju. Važno je uočiti da kod konformista nema normativne kritike postojećeg, pa se očekivanja stvaraju i zadovoljavaju na tržištu kulturne industrije koja je u ekspanziji. Ovu pojavu prati konzervativno mišljenje da su političke generacije mladih devijacija i patologija slobodnog društva. Sa obrtom 1989. pocepana generacija iz 1980-ih se u Nemačkoj suočila sa novim izazovom. Godina rušenja Zida bila je

univerzalno generacijsko raskršće u celoj Evropi, za razliku od 1968. koja nije obuhvatila Istočnu Evropu. Sa slomom bipolarnog sveta iskrsla je mreža novih očekivanja koja je u sudaru sa otrežnjavajućim iskustvima smanjivala razlike između generacija i kohorti. Konformizam je potiskivao nonkonformizam - istinsko vrelo generacijskog jedinstva.

Već iz rečenog je vidljivo da se istinske kvalitativne nonkonformističke generacije razlikuju od pasivnih kvantitativnih kohorti po tome što se konstituišu preko osobene aktivnosti u istoriji koja nameće drugačiju raslojenost doživljaja. I pre Manhajma je uočeno da se generacije upadljivije diferenciraju posredstvom jednog centralnog dramatičnog događaja ili prekretničkog iskustva u mladosti (ratovi, revolucije). Osim rečenog, da bi se generacijski efekat formirao, zbivanja moraju biti snažna i sabijena u vremenu, a ne razvučena. Pored toga, i sama očekivanja dramatičnih zbivanja iz mladosti jesu važna za markantnost situacije. Tako je poredeći kohorte iz 1945, koje su formirane za vreme nacizma, sa kohortama iz 1989, koje su formirane u DDR-u, F.Vajl (Weil) zaključio da je istočnoevropski komunizam bio slabiji generacijski događaj od nacizma između ostalog i otuda što je kao dešavanje bio razvučeniji. Da bi se formirao efekat političke generacije osnovni događaj mora biti snažan i upadljiv u moru retkih i laganih političkih i ekonomskih promena. Drugim rečima, zbivanja moraju biti zgusnutija, pa time i dramatična, ako ne i traumatična, jer nedramatični efekat iščezava i blede već sa nastupanjem novog iskustva i novog događaja (Wilenski 2002).

Koja su zbivanja u pomenutom smislu kadra da generacionalizuju društvenu strukturu? Ako se npr. porede svetski ratovi, fašizam, slom hladnog rata ili urušavanje razvijenog evropskog socijalizma, verovatno je generacijski najplodniji bio Prvi svetski rat. Čak postoji dilema da li su 1968-ši "prva globalna generacija" ili su to već bili mladi iz 1914 (Lindner 2003:207). Prvi svetski rat bio je ne samo prvi globalni ratni sukob, nego i prekretnički evropski proboj republikanstva i socijalizma. Utoliko se može reći da istinski nove generacijske obrasce opažanja i tumačenja ne stvara ni ratno ni poratno iskustvo, nego tek sveobuhvatna izmena sistema koja menja sve životne sfere i očekivanja, razara postojeći poredak i omogućava nastanak novog. I već samim tim ponovno ujedinjenje Nemačke nije duboko izmenilo Bonsku republiku, niti je šokantni 11. septembar 2001. radikalno izmenio američke vrednosti. Čak je i sveobuhvatni Drugi svetski rat na sasvim drugi način stvarao generacije nego Prvi svetski rat. Budući da su u bivšim fašističkim državama 1945. ratni pobednici nametnuli i oktroisali pluralističku demokratiju, kao i socijalizam u Istočnoj Evropi, to nove vrednosti ovde nisu bile generacijski projekat. Tek će od sredine 1960-ih (ali opet pod uticajem međunarodnog protesta protiv rata u Vijetnamu) u nekim evropskim zemljama na zakasneli način nova generacija spontano tražiti krupne društvene promene.

Izvan Evrope su druga dramatično "sabijena" dešavanja stvarala istorijske generacije. U Kini je Kulturna revolucija snažno raslojila doživljaj masa. Period od maja 1966. do aprila 1969. za mnoge mlade ovde je značio prekid studija i povratak na selo. Zajedničko iskustvo oblikovalo je generaciju kulturne revolucije ili "izgubljenu generaciju" zahvaćena nasiljem crvenih gardista. Povratak na univerzitet bio je moguć tek nakon provedene dve godina rada na selu, a zavisio je i od političke podobnosti. Krajem 1970-ih vraća se sa sela u gradove skoro sva obrazovana omladina. Ovu generaciju nisu činile sve kohorte, nego samo urbani građani rođeni između 1947 i 1960-te, koje je kao učenike ili kao studente zahvatila "revolucija obrazovanja". Ona nije zahvatila seosku populaciju, već samo gradsku omladinu (Bonnin 2006:253). Njoj ne pripadaju ni oni koji su pre toga okončali studije i dobili posao. Već od 1970. opada slanje mladih na selo, a od 1973. obrazovana omladina je slata samo u seoska predgrađa gradova. Koliko god druga dešavanja u istoriji socijalističke Kine bila važna, ipak je "kulturna revolucija" ostala međaš koji je razgraničio političke generacije na: (1) ortodoksnu, koja je

prošla formativne godine pre kulturne revolucije između 1949. i 1966, (2) “generaciju Kulturne revolucije” ili “izgubljenu generacija”, kojoj pripadaju svi koji su 1966. bili u dobu između 10 i 25 godine, i (3) reformsku generaciju. Upravo zato što je iskusila dramatične događaje u formativnim godinama, generacija Kulturne revolucije iskazala je snažnu generacijsku svest u književnosti, umetnosti i društvenim naukama. Mnogi su nakon povratka sa sela postali važni komunistički kadrovi, ali su se mnogi i poneli kreativno, kritički i disidentski (Bonnin 2006:265). Ne manje snažan potencijal ova generacija iskazala je i u snažnim promenama u Kini krajem 20 veka.

Nisu samo u Kini bili aktivni domaći, a ne međunarodni generacijski formativni događaji. Istorijske generacije u Jugoslaviji takođe nisu formirane isključivo na iskustvu globalnih evropskih preokreta, nego domaćih. Naime, neke važne istorijske promene bile su ovde autarhične (samostalni antifašistički pokret, otpor Staljinu, raspad države 1990-ih). Tako je u radikalnom slomu monarhizma i kapitalizma 1945. došla na vlast republikanska generacija istekla iz skoro 800 000 boraca NOR-a. Borci su još u ratu postupno prihvatili nove vrednosti, a nakon rata nova iskustva doterali su u korak i stopili u novu boračku institucionalno negovanu snažnu generacijsku zajednicu sećanja koja je postala jezgro komunističke ideologije i društvenointegrativne misli uopšte. Neće se pogrešiti ako se kaže da je za razliku od drugih delova Evrope u Jugoslaviji Drugi svetski rat bio u generacijskom pogledu kreativniji od Prvog. Srušene su vrednosti monarhije i kapitalizma, a preko planski negovane zajednice sećanja skoro pola veka je nova politička generacija održavana u mobilnom stanju. Unutar jugoslovenskog socijalizma, dugog perioda mira, nije nastala kvalitativno nova politička generacija različita od one iz 1945-te, već je samo stasavao niz potrošačkih i medijskih generacija. Na prvi pogled politička generacija formirana između 1990. i 1995. jeste radikalno nova alternativa. Međutim, ako se bliže razmotre vrednosti istekle iz generacijskog iskustva ovog razdoblja, onda nije teško uvideti da je zaokret u suštini bio restaurativan: obnovljeni su kapitalizam, religija i nacionalizam. Osim rečenog, hegemonija restaurativne generacije u Srbiji je kasnila čitavu deceniju, pa su iskustvo trijumfa nove generacije i nova zajednica sećanja službeno oktroisani tek 2000-te. Ako se, uz rečeno, doda i to da je generacijska zajednica sećanja na stabilnost socijalizma i na Tita, još uvek prilično raširena kod običnog čoveka, onda se još više može dovesti u sumnju tvrdnja da je od 1990-ih nastupila nova generacija.

Naravno da to nije podjednako važno za ostale nove balkanske države. Između njih postoje važne generacijske razlike. Kako izgleda što je prostor bio više zahvaćen ratom, to je bio generacijski produktivniji. Uz to, što je rat više službeno shvatan kao pobeda, to su se generacije jasnije razgraničavale od predratnog stanja. Nema sumnje da je danas to najupadljivije u Hrvatskoj, Sloveniji i na Kosovu. U Hrvatskoj je službena zajednica sećanja na Domovinski rat u generacijskom pogledu najbližnja Titovom Savezu boraca, jer služi kao snažna okosnica realnog i pripisanog oslobodilačkog učinka i iskustva. Kod Srba je trauma izazvana progonima takođe bila aktivni činilac izdvajanja nove generacije. U Srbiji je odsustvo radikalne promene i proživljene ratne traume dugo bilo nadmoćno nad diskontinuitetom nužnim za stvaranje nove generacije. Čak ni agresija NATO pakta 1999. nije mogla postati žrtvena ni generacijska zajednica sećanja, jer je službeno podsećanje na ovaj događaj nova vlast nakon 2000-te po prirodi stvari smatrala disfunkcionalnom zbog okretanja ka EU. Jednom rečju, pokazuje se da je samo donekle oktobar 2000. stvorio novu srpsku političku generaciju. Ali i ovde je važna smetnja nastanku političke generacije bio raskol u pobedničkom taboru DOS-a i različita svojatanja prekretničkog čina kod nove vladajuće elite. Premda traumatično, ubistvo premijera Srbije 2003. još više je podstaklo raskole, pa je diskontinuitet prelaza u kapitalizam lišen markantnosti zbog snažnih raskola unutar nove političke elite i različito konstruisanih generacijskih jedinstava: kod jednih je uporišna tačka sećanja, tj. generacijski nulti čas, bio protest iz 1996, kod drugih oktobar 2000, kod trećih šokantni doživljaj ubistva premijera.

Samim tim je jedinstvo nove političke generacije decentrirano. Unutar još uvek aktivnih političkih sukoba u Srbiji upadljivo je odsustvo zajedničkog smisla generacijskog jedinstva (nalik onome koji je pružala NOB ili Domovinski rat). Sve u svemu nedostaje neprikosnoveni autoritet opšteprihvaćenog oslobodilačkog diskontinuiteta, tj. saglasnost oko nultog časa, kao osećajno jezgro obuhvatne generacijske zajednice sećanja. Utoliko napetost između različitih generacijskih jedinstava i sporovi oko prekretničkih nultih časova relativizuju saglasnost oko formativnog diskontinuiteta, lišavaju prekretnicu patetike, sprečavaju zgrušavanje osećanja i formiranje hegemonije zajednice sećanja. Potreba za zajednicom političkog "Mi osećanja" koja je nužna za razgraničavanje od drugačijih generacijskih iskustava nije svuda bila ista. Već je uočeno da je generacijsko diferenciranje prigušeno nacionalnim homogenizovanjem. Generacionalizovanje je u Srbiji bilo vidljivo tek u pojedinim kriznim situacijama masovnog bunta (protesti protiv vlasti 1992, 1996, 2000), ali je i tada opoziciona zajednica starih i mladih neutralisala profilisanje nove političke generacije. Generacijsko jedinstvo izbijalo je povremeno u nasilnim kretanjima zbog dinamike i bolje fizičke spremnosti mladih, ali u idejnom pogledu nije bilo dovoljno prepoznatljive generacijske svesti. Homogeni frontovi nacionalizma ili opozicije sprečavali su diferenciranje političkih generacija 1990-ih, na isti način kao što je skoro pola veka pre toga to činio opšti levičarski duh vremena, antistaljinizma i titoizma. Dakle, katkad su činiooci koji sprečavaju formiranje političkih generacija nadmoćni nad onima koji ih podstiču, bez obzira na to što postoji različito iskustvo i različito viđenje prošlosti kod različitih kohorti. U situacijama kada razni hegemoni sadržaji (nacionalni ili socijalni) jačaju nadgeneracijsku saglasnost po pravilu slabe vrednosne razlike, raslojenost doživljaja i razilaženja u iskustvu između mladih i starijih. Drugim rečima, generacija se povlači pred klasom ili nacijom, ali ne uvek spontano, već više planski, jer nadmoćne saglasnosti često jesu rezultat otvorene ili manipulativne systemske i medijske prinude.

Ipak treba dodati da klase i generacije nisu suprotnosti, nego različite sociološke perspektive. Dok klasa i sloj polaze od određene postojanosti grupisanja, smena generacija svedoči da postoje kontingentna uticanja na društveno grupisanje koja vremenom postaju konstitutivna: ratovi, revolucije, inflacije ili uvođenje evra. Iskustvo osavremenjavanja socijalnog je osnova konjunkturalnog pojma generacija (H.Bude). Generacije se zapravo konstituišu tek onda kada bliska godišta uzajamno osećaju jedinstvo kod doživljavanja važnog.

Koliko u svetlu rečenog izneto razlikovanje generacijskih položaja i generacijskih jedinstava može doprineti razumevanju istorije Jugoslavije nakon Drugog svetskog rata? Koliko je bio realan, a koliko pripisan formativni doživljaj već pomenutih jugoslovenskih generacija iz ovoga perioda? Da li je bilo dovoljno snažnog prekretničkog iskustva koji bi generaciji dao ime? Da li je uopšte bilo kvalitativnog generacionalizovanja kvantitativnih kohorti? Na ova pitanja može se dati provizoran odgovor, ali uz nekoliko rezervi. Najpre treba imati na umu da je kod svakog tumačenja smene generacija na delu i naknadno konstruisanje generacija od sociologa i istoričara. Zatim se treba zapitati šta je "istinsko iskustvo"? Pod ovim pojmom T.Adorno je razumeo produktivno integrisano iskustvo koje obogaćuje život, a koje ne postoji kod odveć snažnih utisaka, jer fasciniranost parališe i svladava unutrašnje snage prerade. U tom smislu ratovi su remetili ravnotežu između lekovitog zaborava i lekovitog sećanja, pa se život pretvarao u bezvremeni sled šokova sa parališućim međuprostorima (Cit. Adorno prema Schulz-Hageleit 2003: 25). Ova zapažanja upozoravaju na to da se svaki krupni događaj ne može po automatizmu proglasiti generacijski formativnim. U tom smislu i manhajmovski sociologizam, koji se iskazuje u inertnoj tezi da što su promene dinamičnije, to rastu i šanse za formiranje različitih generacija, treba prihvatiti sa oprezom. Naime, odveć brze promene krajem 20. veka sprečavale su "zgrušavanje" generacijskog jedinstva jer su vodile stalnom premeštanju i prekrivanju generacijskih sklopova (Schulz-Hageleit 2003:38). Pre bi se moglo reći da postoji spiralni odnos između društvene promene i formiranja generacije. Naime, samo do određene brzine dinamika promena podstiče stvaranje

prepoznatljivih generacija, a suviše brze promene to sprečavaju zbog istovremenog preklapanja generacijskih jedinstava (Schulz-Hageleit 2003:39). Uz rečeno treba imati na umu da krupne promene ne moraju biti napredne, već mogu formirati i restaurativne generacije. Katkad su generacije simbolički zavičaj za one pojedince koji su izgubili klasu, naciju ili prostornu zajednicu, pa služe kao rezidualna kategorija (pojam kontejner) za uokviravanje društveno izmeštenih pojedinaca.

Kakvo je, dakle, domaće iskustvo u ovom pogledu? Antifašističku jugoslovensku *Baby boom* generaciju činila su virtuelna deca rata. Ona nisu iskusili rat, ali su živela u društvu prožetom antifašističkom kulturom sećanja. Uticajni autoriteti (roditelji i vladajuća partija) bili su borci i priznate žrtve fašizma. Mladima je prostor slobode osiguravala nada u budućnost socijalizma, a delom potrošačka i bit potkultura. Tome nasuprot formativni doživljaj generacije stasale polovinom 1980-ih bio je drugačije raslojen: "skeptična generacija" pogođena je raskolom između obećanja i blokade budućnosti (nestabilnost posletitoizma, ekonomska kriza, nacionalne napetosti). U prelazu skeptika u nacionaliste jačala je napetost između tradicionalne herojske nadnacionalne prošlosti NOB-a i nove nacionalne budućnosti koja se više nije mogla pravdati starom prošlošću. Sa urušavanjem socijalizma nestala je i slika prošlosti koja je pravdala njegovu budućnost. Generacijski doživljaj građanskog rata i raspada SFRJ bio je raslojen u toj meri da ne samo što je tražio novu budućnost (Evropsku Uniju), nego i novo vrednovanje četničke, ustaške i domobranske prošlosti. Ne manje upadljivo je novi generacijski položaj tražio novu (nacionalnu) generacijsku vezu. Iako je svuda središnji formativni generacijski događaj bio građanski rat, ipak je rat postao osnivački mit nove državne samostalnosti samo tamo gde je ostvarena pobjeda (Hrvatska i Slovenija). Utisak je da je kod Srba, koji su ostali razdeljeni u više država i prognani, ratni generacijski efekat uglavnom izostao. Lišena slavne pobjede srpska generacija iz 1990-ih ostala je bez važnog generacijskog simbola. Premda je svuda nova generacija bila spoj novog iskustva, vrednosti i sećanja, nije svuda bila herojska i markantna, pa otuda nisu svuda kohorte mladih stekle generacijski dignitet. Možda bi se u Srbiji pre moglo govoriti o međugeneraciji ili "generaciji pristigloj nakon poraza". To nipošto ne znači da ova "bleda" generacija ne može biti priprema naredne markantne generacije preko vlastitih filtera opažanja, granica saznanja, uzora i obrazaca mišljenja i izražavanja.

Kod poslesocijalističkih režima generacijske sukobe su u istom periodu otupljivali razni činiooci. Porodica je bila ustanova koja je ublažavala generacijske sukobe, pripremajući tipična rešenja za tipične probleme (Punken 2006). Važnost porodice nakon sloma socijalizma porasla je ne samo zbog ekonomske krize i nezaposlenosti, nego i otuda što odmah nakon sloma komunističkih partija nije bilo ustanova za stvaranje političkog smisla. Tek nešto kasnije u ovaj prostor ubacuje se crkva. Zbog rasta nejednakosti i opadanja solidarnosti u mnogim poslesocijalističkim društvima socijalizam je ostao kao izgubljena zajednica u sećanju starijih. Nedostatak solidarnosti i različite generacijske perspektive porodica je prekrivala nadgeneracijskim kontinuitetom. Pošto je u pripojenom delu Nemačke rušenje Zida bio događaj koji je podvojio generacije, to su unutar porodice razvijane strategije opštenja kojima su akteri otupljivali generacijske razlike (Punken 2006). Trebalo je isticati nadgeneracijsko jedinstvo koje integriše porodicu i neutralizuje sukobe unutar nje. Iako u istočnonemačkim porodicama nema generacijskog jedinstva, Punken zapaža da nema ni sukoba generacija. Premda je u ovom periodu u Srbiji bilo intenzivnog generacijskog sukoba mišljenja unutar porodice (Čičkarić 2004:568), ipak se i ovde unutar pluralizma porodičnih generacijskih perspektiva razvila i svakodnevna obrada razlika (Čičkarić 2004:566-567). Kako izgleda, koliko god da su tegobe tranzicije otvarale generacijske političke razlike, ne manje uspešno ih je kriza u porodici neutralizovala. Ali i onda kada se sukob generacija unutar porodice ne primećuje, postoje generacijske razlike u obrascu pripovedanja, retorici i naraciji, koji su očevidni naročito onda kada treba uokviriti preokrete i protivrečne elemente i izvlačiti autobiografski kontinuitet.

Političke generacije nije lako razdvojiti od kohorti ne samo zbog odsustva otvorenih sukoba, nego i stoga što su ove prve najčešće prolazne zajednice vrednosti, iskustva i sećanja. Smene generacija jesu smene slika prošlosti, vrednosti sadašnjice i vizija budućnosti. Generacijska povezanost neumitno slabi vremenom, pa ostaju samo rasuta sećanja koja se na drugi način povezuju, montiraju i stvaraju celinu sa novim smislom. Kada unuci nacista pričaju da je deka pucao isključivo u samoodbrani, a da je baka krila Jevreje i kada bivši komunisti tvrde da su uvek bili unutrašnji emigranti, onda se generacijsko sećanje prilagođava tekućem hegemonom smislu. Sećanje konvertita više zamagljava nego što objašnjava osobenost vremena u kom se generacija formirala. Kada se herojskoj generaciji pridružuju saputnici sa iskonstruisanom i izmišljenom prošlošću, onda njihove prerađene autobiografije stvaraju dodatni haos. Još u jednoj stvari se generacije menjaju. Novo iskustvo neizbežno potiskuje sećanje na staro. Npr. svežija iskustva iz zrelih godina (preduzimačko ili nacionalističko) mogu potisnuti ili preraditi iskustva iz mladosti (levičarsko i internacionalističko). Iskustvo iz osvajanje Skupštine 2000. potiskuje iskustvo iste generacije sa Gazi Mestana 1989. Opoziciona aktivnost planski, ali i spontano slabi sećanje na raniju režimsku karijeru. Dakle, konstruisano unutrašnje vreme jedne generacije ne mora se podudarati sa spoljnim objektivnim vremenom. Generacijsko vreme stvara nove periodizacije i konstruiše nove nulte časove. Otuda za razumevanje dinamike ovih procesa treba razlikovati istorijsko vreme, životno vreme i generacijsko vreme. A hermeneutičko razumevanje unutrašnjeg smisla raznih generacijskih vremena verovatno je još teže.

2. Generacija i javni neprijatelj (hostis)

Posmatrano vrlo uopšteno generacija jeste pojam koji obeležava raskid i diskontinuitet i počiva na iskustvu upada. Ne radi se o razvoju istog, nego o regeneraciji posredstvom različitog. Ono što je za jednu generaciju vredno, za narednu može biti bezvredno. U vezi s tim i generacijski neprijatelji su različiti. Dakle, istoriju generacija karakterišu ideološki zaokreti, novi kulturni počeci i društvena pomeranja. Kod toga se generacija uvek raspoznaje pre svega u razgraničavanju od druge.

Kada je u pitanju integracija preko javnog neprijatelja (*hostis*), generacija se ipak razlikuje donekle od političke grupe. Skoro da ne treba podsećati da su generacijske kohorte prepune suprotnosti. Ne manje je uočljivo da se generacijsko jedinstvo konstituiše nužno preko protivnika: protiv NATO pakta, totalitarizma, zagađivanja prirode. U Jugoslaviji su markantni javni neprijatelji bili fašizam, staljinizam, birokratija i na kraju sama Jugoslavija. Ovi neprijatelji su na različiti način inscenirani retorikom medija: radio, TV, internet. To je važno dodati zato što se tek u složenoj povezanosti realne opasnosti od neprijatelja, načina predstavljanja neprijatelja i naročite retorike (žargona) konstituiše generacijska slika neprijatelja.

Možda to može dočarati provizorno raščlanjavanje slike neprijatelja kod jugoslovenskih političkih generacija, čije je jedinstvo formirao spoj različitih vrednosti i sećanja. (1) "O-ruk" generacija formirana je krajem 1940-ih u duhu socijalističke izgradnje i radnih akcija, a u mladosti je nosila iskustvo rata i sukoba sa Hitlerom i Staljinom. Neprijatelj je bio centriran oko fašizma, staljinizma i informbirovaca, a u sklopu herojske retorike klasne pravde. (2) Od polovine 1960-ih više latentno nego otvoreno nastupala je "potrošačka generacija gastarbajtera i Trsta", okrenuta modi, standardu i letovanju. Premda herojska retorika nije slabila, ipak je alternativni životni stil tražio novu socijalističku potrošačku retoriku. Unutar ove japi generacije javili su se politizovani 1968-ši, kritičari socijalizma s leva, koji su napadali socijalističku birokratiju (3) Od kraja 1989. i opet u oštrm protivstavu prema sadašnjici nahrupila je "restaurativna generacija" nošena antikomunizmom, nacionalizmom i religijom. Klasnog neprijatelja istisnuo je nacionalni, prošlost je oživljena, ali sada centrirana oko stradanja vlastite nacije u novoj herojskoj retorici nacionalne pravde. (4) Od početka 21. veka

opet više latentno i manje bučno probija se “E-mail generacija posnih patriota” okrenuta globalizaciji i kapitalizmu. Negativno sećanje na tegobne 1990-te bila je okosnica novog generacijskog jedinstva. Oštrina međugeneracijskog sukoba razlikovala se po herojskim ili neherojskim vrednostima, po retorici i po moralizovanoj tački prošlosti oko koje je centrirano sećanje (klasna ili nacionalna nepravda). Ritam smene generacija karakteriše smenjivanje otvorenog i latentnog odbacivanja prethodnog. Naravno da se generacijsko nezadovoljstvo aktualnim stanjem nije uvek moglo nekažnjeno i slobodno ispoljavati: 1960-ih teže zbog autoritarnog socijalizma, ali i 1990-ih zbog normalizovanog nacionalizma, čija je kritika nosila zvuk izdaje. Zato su na pomenutim prekretnicama socijalizam i nacionalizam samo izokola i skriveno kritikovani. Uprkos rečenom, manje upadljivi učinci tihe i skrivene kritike od strane političkih generacija nisu manje značajni od burnog i otvorenog osporavanja postojećeg.

Na sličan način se kod krizne ruske generacije 1990-ih u skladu sa promenjenom svešću o Rusiji kao super sili izmenila i slika ruskih neprijatelja. Neprijatelji iz Hladnog rata postali su kriznoj generaciji prijatelji, a ovaj zaokret je posebno upadljiv kod promene odnosa prema SR Nemačkoj. Ipak, istovremeno se nasleđuje i stara slika o SAD kao najvažnijem protivniku (Golovin 2006), dok se bivše socijalističke države sada vide kao neprijatelji Rusije. Generacijske razlike uočljive su i u odnosu prema ruskom etničkom identitetu. Stariji slabije osećaju taj identitet od mlađih, zbog sovjetske prošlosti u kojoj sui formirani. U Rusiji se fomira “Novi euro rasizam” i euroazijski antiamerikanizam kao konzervativna revolucija mladih (Umland 2006), što je u SSSR-u bilo nezamislivo i nedozvoljeno. Na sličan način se u Srbiji u istom periodu takođe menja slika spoljnog neprijatelja. Do juče hegemoni SSSR preobraća se u prijateljsku Rusiju, a bivši bratski jugoslovenski narodi u nacionalne neprijatelje. Viziju socijalizma kao svetskog procesa zamenjuje nova nada uprta u EU. Dakle, sliku neprijatelja kod političkih generacija nameću i spoljopolitičke promene koje utiču na formiranje drugih generacijskih vrednosti.

Dalje, bilo bi pogrešno tvrditi da su političke generacije kao zajednice političkih normi i vrednosti uvek jasno razdvojene starosne grupe. Ovde se ipak radi o grupama stanovništva koje dele slična ubeđenja i političku kulturu. Radi se o uverenjima koja su formirana unutar određenog užeg kruga i manje ili više dobrovoljno prihvatana. Dakle istoj političkoj generaciji može pripadati 80-njak i 15-godišnjak. Ali kada? Samo u periodima dovoljno snažnih preokreta vrednosti koji zahvataju sve uzraste. Npr u Jugoslaviji su 1968-ši bili relativno uzak intelektualni krug, dok je politički aktivna generacija s početka 1990-ih bila masovan i snažan činioc potonjeg rata i raspada države. Višepartijski sistem, provala nekažnjelog antikomunizma i slom države bili su generacijski konstitutivni činoci. U medijskom pogledu oblikovala ih je TV, a od formativnih zbivanja građanski rat. Dok su se na Zapadu 1990-ih množile nove generacije knjiga o generacijama, u Srbiji je prekrajanje države i permanentno pregrupisavanje opozicije u istom periodu stvaralostvaralo nove frakcije političke generacije devedesetih (Depos, “šetači”, DOS). Nisu to bile “generacije u kolektivu”, već kohorte u previranju, prepune protivrečnosti. Vrednosti političkih generacija nisu statične, ali se ipak brzo ne menjaju i ne mogu redukovati na stranačka politička pregrupisavanja. Dok su 1990. godine prevladavale herojske nacionalističke vrednosti, početkom 21. veka tradicionalizam se počeo sve više ispoljavati kroz religiju (Pantić 2006).

Već samim tim političke generacije treba tako definisati da se može obuhvatiti i promena ponašanja, odnosno uključiti mogućnost da se izvorni generacijski samoopis može sa starenjem menjati. Ako sam nekada i bio 68-aš, sada sam 89-aš. Dakle, formativni period nije uvek presudan za generacijski profil, katkad može biti presudniji drugi ili treći potonji sloj koji prekriva izvorne doživljaje. Drugim rečima, za stvaranje generacijskog sklopa može biti konstitutivno i iskustvo iz poznijih godina. Gledano na taj način dvadesetogodišnjaci i četrdesetogodišnjaci mogu biti pripadnici iste političke generacije. Ali ne uvek, nego samo u trenucima kada nova kriza (npr. nacionalizam i rat u YU 1990-ih) uspe da snažno potisne

različite formativne doživljaje iz mladosti. Treba dobro zapaziti da se i tada nova kriza prelama kroz različito iskustvo, pa se ne može govoriti o istovetnom doživljaju uprkos prihvatanju istih vrednosti. Na neki način iskustvo, a naročito ono iz formativnog perioda uvek ostaje jači ili slabiji filter docnijeg iskustva. Npr. 1945-a trajno je utisnuta u iskustvu više godišta u Evropi, 1989-a takođe. U tom pogledu za formiranje političke generacije nije presudna bliskost godišta. Ipak je pitanje da li su restauraciju kapitalizma i nacionalizma 1990-ih na isti način tumačili stariji i mlađi. Zato se političke generacije ne mogu tako oštro razgraničiti po kohortama kao porodične generacije. Njihov nastanak i promene jeste složeniji, pa se ne mogu precizno razvrstati hronološki kao porodične generacije ili demografske kohorte. Kako izgleda nove nacionalističke generacije iz 1990-ih su u pogledu godišta neuhvatljive i nespecifične.

S tim u vezi je i pitanje da li se u srpskoj “generaciji posnih patriota” s početka 21. veka može raspoznati ono što je uočio H. Bude u nemačkoj “generaciji Berlin” : novi pragmatični stav, koji posreduje osećaj sadašnjice. Naime, nakon hladnoće Vajmarske generacije, zatim skepse flakhelfera (poslednjih firerovih junaka) i socijalne kritike 1968-ša, sadašnja nemačka “Generacija Golf” poštuje u antiutopijskom duhu “ samo moć, znanje i novac”. U njihovim životima zgusnuta je lična i društvena istorija. Kontrast generacija je upadljiv. Kako izgleda u Zapadnoj Evropi se 1968. zbilila poslednja revolucija prožeta utopijskom energijom i principom nade. Istoričar iz Jene Tanja Bürgel zapaža da već za sledeću generaciju budućnost više nije bila obećanje nego pretnja. Poslednji revolt u istoriji Zapada koji nije postavio granice verovanju u napredak i modernizaciju bio je studentski protest iz 1968. Danas mladi više nemaju utopiju, gledaju u budućnost kao u crnu rupu i ne mogu predviđati svoj život više od dve godine unapred. Suočeni sa rastom školarine, obezvređenim diplomama na tržištu i nesigurnošću zaposlenja moraju preuzeti odgovornost za ugroženu zemlju i vlastiti nepredvidljivi položaj (Bürgel 2007:4). Ulrich Bek je takođe konstatovao epidemiju egoizma i apolitični pragmatizam mladih. Nalazi empirijskih istraživanja u SR Nemačkoj potvrđuju tu tezu (Bürgel 2007:4). Generaciju iz 1968, nošenu utopijom, smenila je generacija koja je prihvatila potrošačke vrednosti. U tom smislu generacija Golf je kulturna i sociološka činjenica, a ne imaginarna zajednica. Ima mišljenja da je nemačka država harmonična četvoro generacijska porodica koju veže nepoljuljani kvalitet folksvagenovog Golfa. Odsustvo utopije i herojskog jedinstva rađa neprometejske potrošačke generacije čija su načela «ako misliš na sebe, misliš na sve» ili « samo ja mogu sebi pomoći». Neoliberalni egoizam je izvor globalizacijske depolitizacije i konformizma: mislim samo na sigurnost svog radnog mesta i na sigurnost svoje porodice (Kemnitzer 2007). Dok su se 68-ši borili protiv rata, društvene nepravde, kolonijalizma i birokratizma, generacija Golf traži šansu za karijeru, sigurnost i bogatstvo za sebe.

Na prvi pogled i savremena srpska generacija tranzicije neguje ideal pojedinca preduzetnika. Da li to znači da je napokon stigao realizam nakon utopije prve partizanske (1945) i antistaljinske (1948) generacije neposredne demokratije, zatim žara O-ruk gen (iz 1950-ih), antibirokratske generacije 68-ša i njihove kritike titoizma s leva, i potonje težnje za nacionalnom umesto za klasnom pravdom generacije s početka 1990-ih? Kao da u prilog tome govori upadljiva smena sistema vrednosti: najpre (1) planski, a zatim (2) tržišni i samoupravni socijalizam (sa egalitarnim vrednosnim sistemom- jednakost, znanje i modernizacija), potom (3) zalaganje za doslednu neposrednu demokratiju proizvođača i saveta 1968-ša. Kako izgleda sve to odbacila je (4) restaurativna generacija iz 1990-ih koja je naciju, religiju i kapitalizam prihvatila kao “nove” okvire vlastite budućnosti. Empirijska istraživanja su, međutim, pokazala da je stanje složenije od pomenute evolutivne sheme. Krajem 1990-ih glavne osobine mlađe srednje generacije u Srbiji bile su ksenofobija, egalitarizam i posvećenost isključivo privatnim problemima (Ilić 2000:47). Uočeno je antizapadno raspoloženje, snažni recidivi nepreduzetničke privredne etike (Ilić 2000:44) i isticanje Tita kao najznačajnije ličnosti domaće istorije (Ilić 2000:26). Istraživanje obavljeno neposredno nakon bombardovanja SRJ u vrlo akutnoj krizi

pokazalo je kombinaciju oprečnih vrednosti (šovinističkih i egalitarnih) kod srpske mlađe srednje generacije. Rečenom modernijim žargonom ova generacija može se nazvati «generacijom gubitnika koja je lišena socijalne države» i kod koje prevladava iskustvo suvišnosti i anomalije (Gloger 2007:7). «Ti nemaš šansu, ali iskoristi je», glasi naslov jednog bestselera o mladima koji se muče da zarade hleb da bi mogli da odrastu. Neoliberalnom društvu lišenom utopije nije cilj zadovoljan i socijalno zaštićen pojedinac, nego nezasiti potrošač.

Nije dovoljno reći da je vizija budućnosti okvir hegemonih generacijskih vrednosti. Treba dodati da slika neprijatelja još upečatljivije markira generacijsko jedinstvo: to je bio hegemoni antistaljinizam kod gen 1948, birokratski socijalizam kod generacije 1968, totalitarni komunizam kod generacije 1990-te, Zapad kod generacije 2000 (Ilić 2000:36). Slika neprijatelja jeste važna spona manje ili više iskonstruisane slike mračne prošlosti i emotivno jezgro generacijskog jedinstva.

Lako je pojmljivo da je i kod političkih generacija prelomno zbivanje proživljeno u formativnim godinama na naročiti način emocionalizovano u mržnji prema neprijatelju. Ovde zajedničko učešće u prelomnom događaju čini pojedinca ne običnim, nego borbenim delom grupe. Sećanje na prekretničke revolucije služi kao rezervoar emocija, ali jednako tako i vizija tragičnog herojskog sloma može biti osećajna okosnica političkog smisla. Na drugoj strani podeljenost sećanja na revoluciju ili na rat između kohorti učesnika i naknadno rođenih prirodno pokazuje heterogeno tumačenje generacijskih doživljaja i njihovu promenu u procesu sećanja. Međutim, uprkos ovom razlazu, biografska priča pojedinca postaje mikro priča istorije tek u grupi, dok bi van nje priča bila razbijena (Weigel 2005:118). Dakle, upravo oni sadržaji koji su važni za integraciju grupe istovremeno jesu i vezivno tkivo generacijskog samoopisa. Zato što je generacijsko iskustvo društveno priznato, generaciji se priključuju pojedinci lišeni realnog iskustva. Ima li uopšte situacija u kojima pobjedničkim borbama nisu prilazile razne neboračke kohorte? Nema, ali u tome nema ničeg neobičnog. Naprotiv, neobično je odustajanje od saobražavanja autobiografije istorijskoj pobjedi.

Ovim se ne želi otvarati moralistički, nego važan sociološkosaznajni problem. Naime, ako generaciju čini ono što se može u isto vreme uočiti iz dve perspektive, istorije i životne istorije, onda političke generacije na osoben način povezuju društveno i istorijsko vreme. Politička generacija nastaje kada istorijski događaji značajno promene strukturu političkog iskustva, a to se podudara sa kritičnim fazama u životnom ciklusu vršnjaka u kojima se javlja naročita prijemljivost za određene političke doživljaje ili pojačana spremnost za učešće u određenim političkim delatnostima (faza odrastanja), što formira političke delatne usmerenosti (Cit.R.J.Dalton prema Best 2003:59). Ili, rečeno drugačije, političku generaciju čine oni članovi jedne starosne kohorte koji, suočeni sa određenim ključnim dešavanjima, dospevaju u slična svesna sukobljavanja sa vodećim idejama i vrednostima političkog poretka u kom odrastaju (Cit. H. Fogt, prema Moeller 2003:84). Odmah treba dodati da prekretnički politički događaj ne formira spontano generaciju, nego to čini tek uzajamno delovanje iskustva i tumačenja. Dakle, tek u kulturnoj preradi doživljaj postaje delatan. Tako je smisao potpuno različito proživljenih i ocenjenih nemačkih borbi protiv Napoleona kod akademske generacije iz 1800. godine uobličen tek u studentskim udruženjima. U ovim udruženjima studenti kohorte 1800. socijalizovali su se u političku generaciju. Pri tome je sukob sa očevima imao centralnu ulogu, jer je starija generacija optuživana za saradnju sa Napoleonom (Moeller 2003:85). Studenti su gradili samoopis u protivstvu prema generaciji koja se po njima prilagodila Napoleonu. Na sličan način su i jugoslovenski 68-ši videli sebe kao antitezu birokratizovanim roditeljima. To što se kod ovih procesa osmišljavanja i onaj ko se nije borio mogao svrstati u oslobodilačku generaciju biće da je pre pravilo nego izuzetak.

Da se, naime, neko može osećati borcem i hvaliti izmišljenim iskustvom vidljivo je u raznim vremenima. Na raznim stranama primetno je konstruisanje i antitiranje

formativnih zbivanja kao delova samoopisa. Generacijski samoopis ("Ja sam borac sa Sutjeske" ili "sa Vukovara") jeste spona između male lične i velike službene istorije, a uloga mu je da uskladi autobiografiju i društveno priznatu prošlost. Po pravilu je iskonstruisano pamćenje isključivije od autentičnog (bivši marksisti su najžešći antimarksisti). U tom smislu generacija, kao oblik grupnog samoopisa, važna je iskustvena osnova usmene istorije. Treba je tumačiti kao prožimanje biografskog i kolektivnog pamćenja i kao obrazac redukovanja složene prošlosti. Lako je pojmljivo da se kod svrstavanja sebe u određenu političku generaciju na osoben način uočava podela na žrtve i dželate. Generacijski diskurs danas je zamagljen nacionalnim diskursom u kom se raspoznaje odbrana od krivice. Naime, kada neko menja samoopis, menja i prošlost (nisam više komunista ni Jugosloven, nego Hrvat i katolik), a generacija kao zajednica sećanja funkcioniše kao posrednik politike sa prošlošću. Zato je poslehladnoratovsko naknadno nacionalizovanje levičara svuda tražilo ne samo novu zajednicu iskustva, nego i novu zajednicu sećanja (u Hrvatskoj centriranu oko Vukovara, u Srbiji oko Kosova). Pri tome je neprijatelj, realni ili fiktivni, važna mobilizacijska spona generacijskog jedinstva. Istini za volju katkad ni vizija neprijatelja nije kadra da osigura željeno jedinstvo. Dešava se da se izglučano generacijsko iskustvo raspadne kada se zbog potonjeg životnog toka jave političke frakcije unutar kohorte. Desilo se to kada su nacionalne frakcije Titovog Savez boraca posle 1990-te na dijametralno suprotan način počele da tumače smisao zajedničke borbe iz 1940-ih. U Hrvatskoj se čak i secesionistički Domovinski rat tumači kao nastavak jugoslovenske NOB-e. Što se jedinstvo herojske jugoslovenske partizanske generacije lako raspalo posledica je zasićenosti dugo nametanim, planski emocionalizovanim, ali i pripisanim antifašističkim iskustvom.

3. Herojska generacija

Upravo zbog pomenutih zaokreta jeste i za razumevanje herojskih generacija važno razlikovati s jedne strane vreme njenog istorijskog konstituisanja, a s druge njenu retrospektivnu konstrukciju. Svako herojsko tumačenje prošlosti krije opasnost pre naglašavanja vlastite generacijske perspektive od strane generacijski pristrasnog svedoka vremena koja se zgrušava u naknadnoj razmeni i usaglašavanju mišljenja sa vršnjacima ili sa onima koji su zainteresovani za heroizaciju. Utoliko je svedok vremena prirodni neprijatelj istoričara (Reulecke 2003:X). Toga je bio svestan i B.Brecht kada se ironično zapitao "Svet je mesto boravka heroja, a gde ćemo mi" ?

Na neki način herojske generacije su ogoljeni oblici političkih generacija. Naročito herojsko generacijsko samoviđenje konstituiše se u rizičnim prelomnim situacijama kada je život ugrožen. Integracija vlastitog životnog doba u istorijski tok kod ovih generacija teče na patetičan način. Patetična heroizacija formira grupu tako što smanjuje značaj pojedinca i ističe kao moralno nadmoćniju univerzalnu sudbinu u retorici o «žrtvovanoj», »izgubljenoj» ili «pokošenoj» generaciji. Ni kod herojskih generacija autentičnost sećanja nije glavni kriterij pripadanja, nego je to sam akt konstrukcije, odnosno okolnost da se i onaj ko se ne seća trudi da se uključi u društveno priznatu prošlost. U tom smislu generaciju konstituiše svako ono sećanje koje pruža smisao (proživljeno ili konstruisano), a kadro je da se uobliču u afektivni sa drugima podeljeni akt ozajedničavanja. Visoko integrisane boračke grupe učvršćuju svoje jedinstvo tek onda kada se raspoznaju kao politička generacijska jedinstva. One dinamizuju vlastiti delatni potencijal i jačaju probojnost onda kada polje delovanja vide kao istorijski generacijski projekat (Schulz/Grebner 2003:22).

Po pravilu se to dešava nakon prelomnih po život riskantnih dešavanja kada se i generacija politizuje tako što traži pravo na vlast na osnovu osvedočenog boračkog učinka. Ali i tu se stvari menjaju. Dok su u prvoj polovini 20. veka generacije bile u osnovi klasifikovane kao

ratne i poratne, odeljene iskustvom dva svetska rata, dotle je u drugoj polovini veka u Zapadnoj Evropi država obilja jačala međugeneracijske veze (osiguranjem renti, socijalnom pomoći, osiguranjem života u starosti), a time i generacijsku solidarnost. Za današnje generacije zapadne Evrope manje je važna formativna uloga ratova i revolucija od reformi penzija, obrazovanja i socijalne pomoći. Ovde su herojske generacije potisnute i drugim neherojskim grupama (potrošačkim, medijskim, muzičkim i sl.). Na Balkanu su, međutim, i u ovom periodu herojske generacije preživele, pa se "vrole" ratne generacije ovde mogu oštrije razdvojiti od hladnih zapadnoevropskih generacija socijalne države. Biće da je to u vezi s tim što se političke vrednosti na osoben način ispoljavaju u poimanju smisla življenja i u stilu življenja. Ni danas nije teško razdvojiti herojski stav prema životu od pragmatičnog ili otvorenost prema drugima od konzervatizma. U tome nema ničega neobičnog, ali treba zapaziti da se ovi stavovi u raznim situacijama preko raznih ideologija različito osmišljavaju, organizuju i zgušnjavaju u novu epohalnu svest, čime izoštravaju generacijske razlike. O tome svedoči i okolnost da su herojske generacije skoro isključivo vezivane za muškarce (kadre da unište, ali i da nose rizik pogibije). Žene su marginalizovane, pre svega kod ratnih generacija. I Manhajm je prećutno izjednačavao generacije sa muškim kohortama (Benninghaus 2005:131). Daleko manje pažnje obraćano je ženskim generacijama koje su takođe formirane prekretničkim zbivanjima kao što su uvođenje ženskog prava glasa ili dozvoljavanje upisa na univerzitet ženama. Kod markiranja istorijskih, političkih i herojskih generacija u prvom planu bilo je muško delanje, hrabrost, autonomija i borbenost. Razlog je jednostavan. Prevladava slavna, ratnocična, a ne kritička slika prošlosti.

Unutar slavne prošlosti mogu se uočiti dve vrste herojskih generacija: (1) formirane oko događaja, tj. krupnih istorijskih prekretnica. i (2) povezane procesima, tj. osećanjem dužnosti da se obave dugoročni zajednički "osnovni zadaci". Prve su više vezane za kohorte vršnjaka, a druge su alke generacijskog saveza, tj. pokušaja sinova i unuka da dovrše ono što su očevi započeli (nacionalno oslobođenje, formiranje države i sl.). Za obe verzije karakteristična je kumulativna heroizacija, a preduslov je bio da u modernom dobu lišenom sudbine i teleologije heroji nastupaju protiv struje istorijskih procesa. Heroja je, naime, uvek bilo, ali su razlikovali po tome da li su radili ili držali da mogu da rade sa istorijom ili protiv njenog toka. Dok su Hegelovi heroji Aleksandar, Cezar i Napoleon bili "poslodavci svetskog duha", u 20. veku više su heroizovani buntovnici protiv zacrtane sudbine.

Ovde je važno skrenuti pažnju na nešto drugo. Naime, nisu samo krupna zbivanja i veliki pojedinci signatura istorijskih generacija, nego to mogu biti i veliki istorijski zadaci koje obavlja više generacija. Treba navesti nekoliko primera. Ako se konstituisanje Nemačke kao moderne države shvati kao osnovni, ali i dugoročni zadatak, na njemu se može uočiti učinak tri simultano ili naknadno heroizirane generacije: (1) Bizmarkove generacije očeva koja je htela da zastane na ostvarenom ujedinjenju 1871; (2) vilhelmske generacije sinova koja je ušla u Prvi svetski rat sa širim ciljevima, i (3) nacističke generacije unuka rođenih između 1900. i 1910. koja je sjaj srušene carevine htela da obnovi Trećim Rajhom (Kittsteiner 2005:217). Na sličan način se i srpske istorijske generacije, koje su takođe nerazdvojno povezane sa ratovima, mogu razvrstati na: (1) generaciju prve novovekovne srpske monarhije 1870-ih; (2) generaciju "solunaca" iz Prvog svetskog rata i (3) nacionalističku četničku generaciju iz 1940-ih. I kod Hrvata se može uočiti rad više generacija na istom cilju: (1) generacija nacionalističkih pravaša s kraja 19. veka; (2) ustaška generacija iz 1940-ih; (3) generacija "Hrvatskog proljeća" 1970-ih; (4) generacija Domovinskog rata 1990-ih. Da se heroizirane, ali i stigmatizovane nacionalističke generacije nisu mešale sa jugoslovenskim, bilo bi ih svakako lakše markirati. Međutim, na istom, ali sinhronom kumulativnom zadatku rešenja nacionalnog pitanja unutar jugoslovenske vizije, radilo je takođe više herojskih generacija koje su okupljale različite kohorte sa raznim verzijama jugoslovenstva (Bakić 2004): mladohrvati i mladobosanci početkom 20.veka, jugoslovenska omladina od liberala do komunista između dva svetska rata i komunistička

partizanska generacija posle Drugog svetskog rata. Manhajmovski rečeno različita generacijska jedinstva, spajao je isti zadatak kao međugeneracijska veza. Veberovski gledano, herojska patetika harizmatizovala je skoro spontano sudbinske spona, ali i nepomirljive sukobe balkanskih političkih generacija.

Pomenuto raščlanjavanje generacija predlaže se i otuda što su ratovi, a ne periodi mira, u domaćem kolektivnom pamćenju i u istoriografiji još uvek markirani kao slavne istorijske prekretnice. U tom sklopu uopšte nije neprirodno to što se lakše heroiziraju oslobodilačke ratne generacije, a ne kompromisne mirotvoračke. Ko bi npr. danas mogao da u mrežu monumentalnih prošlosti novih balkanskih država uključi kao herojske jugoslovenske i komunističke međunacionalne kompromise? U normalizovanom nacionalizmu pre će biti da je tu reč o izdaji. Uz to treba dodati da epitet herojski stiče gotovo isključivo generacija pobednika. Dok je pamćenje pobeđe institucionalno regulisano, dotle je poraz, koliko god bio herojski, prepušten zaboravu. Dakle, herojsku generaciju određuje pobeđa, a ne borba po sebi. U Jugoslaviji je verovatno za herojsku najduže važila partizanska generacija formirana početkom 1940-ih godina čije je jedinstvo bilo službeno zaštićeno skoro pola stoleća. Generacijsko jedinstvo partizana nije osiguravao samo u korak doterani i stilizovani realni doživljaj zajedničke borbe, neprijatelja i pobeđe, nego i zajednička komunistička ideologija i beskonkurentski vođa. Po svemu sudeći bila je to poslednja herojska generacija na ovim prostorima. Izuzetak je Hrvatska, koja je konstruisala novu herojsku generaciju 1990-ih glorifikovanjem pobeđničkog Domovinskog rata. Da bi monumentalizacija bila uverljivija, Hrvati pomenuti sukob tumače kao odbranu od okupatora, a ne kao građanski rat. Kod ostalih novih balkanskih država heroizacija je izostala, jer nije bilo trijumfa pobeđe. Dakle, pobeđnički rat daleko uspešnije usklađuje razne doživljaje i stvara generacijski identitet, nego što to čini poraz. Zato što se potiskuje i službeno ne pamti, poraz ostaje rasut u pojedinačnim sećanjima. U Srbiji nema herojske generacije koja bi negovala sećanje na otpor NATO bombarderima 1999. Okretanje ka EU traži brisanje sećanja na "savezničke bombe". Tome nasuprot, sećanje na pobeđu lako se organizuje. Ako se heroizacija shvati kao osećajni kanal mobilizacije mladih, onda je u tom pogledu Hrvatska danas generacijski najmoćnija na Balkanu, jer je tu formirana politička generacija u znaku sećanja na skoro apsolutno prihvatljivi početak novog doba – državnu nezavisnost. Na drugoj strani, lišena sličnog slavnog i svežeg nultog časa Srbija danas ima raznovrsniji i efemerniji spektar političkih generacija, ali bez herojske verzije. Ovde je generacijska zajednica herojskog sećanja manje homogena, raznobojnija i lišena zajedničko novog početka: pocepana je na titoiste, miloševićevce, dosovce itd.

Ako se politička generacija ne shvati kao obična posledica doživljaja jedne starosne kohorte u fazi odrastanja, nego u kulturnoistorijskom smislu kao stvaranje političke zajednice na osnovi vršnjaštva koje gradi naročito poverenje (Moeller 2003:90), onda je izuzetnost njene herojske verzije još veća. Kod heroiziranja obično tek docnije osmišljavanje stvara generaciju sa vlastitom tradicijom, zacrtanim zadacima, ali i budućom ulogom. Herojska generacija kao verzija političke, može, ali i ne mora biti vidljiva u političkim stavovima ili u partijskoj pripadnosti. Više se raspoznaje po karakterističnoj političkoj retorici i po obrascima argumentovanja. Kod društveno priznatih boraca važno je uočiti mrežu opštenja unutar koje se političke ideje heroiziraju, uobličavaju i menjaju, pa se formira naročita vrsta generacijske jednakosti i ekskluzivnosti. Dakle, tek heroizacija pretvara boračke kohorte u generaciju.

Tako je bilo na svim prekretnicama kada je nestajao službeni poredak i propadalo dotadašnje službeno pamćenje. U novom vakuumu nastajale su nove generacije kao zajednice novog manje ili više propisanog ili poželjnog sećanja. Ipak se okviri pamćenja nikada ne mogu do kraja izmeniti, jer se prepliću, pošto ih ne čini samo službeno nego i privatno pamćenje. Osim toga, uvek opstaje više političkih struja (levica i desnica) sa vlastitim sećanjem. Ratni

porazi odnose u zaborav dotadašnje herojsko pamćenje i ustoličuju novo. Pri tome malo koga čudi to što je pamćenje pobjednika višestruko iskonstruisano. U meri u kojoj pamćenje pobjednika prelazi u ortodoksiju, slabi sumnja u konstrukciju. U Jugoslaviji je početkom 1990-ih nastalo reaktivno naknadno iskonstruisano antikomunističko generacijsko sećanje sa mnoštvom pripisivanja koje je lagano i neosetno postalo ortodoksno.

Lako je pojmljivo da nema herojske generacije bez fiksiranja novog početka. Delom i otuda što je generacija spoj biologije i istorije, pa njena dinamika počiva na mehanizmu smene starog i novog. Na neki način generacije nastaju iz prava na apsolutni novi početak i iz osećaja bačenosti u osobeni istorijski položaj. Političke generacije ne mogu se odeliti bez realnog ili iskonstruisanog novog početka najčešće formulisanog u obliku patetične formule: obnova, revolucija, slom. Svaka generacija sa snažnom istorijskom samosvešću mora tražiti i sećati se vlastitih traumatičnih i trijumfalnih početaka (Giesen 2003:64). Ali generaciju treba shvatati i kao sastavni deo društvenoistorijske celine sa drugačijom vizijom budućnosti. Po sebi se razume da nije svako generacijsko nezadovoljstvo povezano s osmišljenim aktivističkim stanovištem. Radikalizam, naime, može biti i deklarativan i ne mora iskazivati vlastito autentično iskustvo. Heroiziranjem i univerzalizovanjem jednog generacijskog iskustva i propagiranjem određenog životnog stila i vrednosti (borbenost, odricanje, žrtvovanje) u Jugoslaviji su dugo uspešno vezivana difuzna, protivrečna i šarolika iskustva pojedinaca za hegemonu perspektivu koja je veličala antifašizam i revoluciju. U središtu generacijskog jedinstva boraca bilo je herojsko osećanje života. Jezgro kulture sećanja bila je oslobodilačko, herojsko, nadideološko i u moralnom pogledu nadmoćno. Ekskluzivni ratni doživljaj boračke generacije dugo je održavan i institucionalno prenošen na mlade preko raznih komemoracija, udžbenika i filmova. Ali, nisu samo herojske, nego su i mirnodopske političke generacije nosioci nade u obnovu i oslobođenje. Generacija nikada ne može biti zatvorena niti omeđena oblast istraživanja, jer se stalno domišlja i sazreva u sklopu istorijskog smisla savremenika. Što su nade izrazitije, to su i kod generacije vidljivije vizije radikalnog početka, utopije, iluzije, ali i razočarenja i otrežnjavanja.

Sociološki gledano, formiranje generacija je u poslednja dva stoleća bio uglavnom projekt srednjeg sloja. Reč su vodili predstavnici obrazovanog građanstva, književnici i publicisti (Maase 2005:230). Danas, pak, za značajne delove obrazovanih mladih srednjih slojeva ponuda da se svrstaju u generaciju jeste tek pomoćno sredstvo samoopisa. Poslednja herojska generacija jesu 1968-ši, a nakon njih nastupa "raznobojna skromnost" (Maase 2005). Opisujući stranca i sebe 1968-ši su ostavili model kako se slučajnost življenja u istom dobu sa mnoštvom vršnjaka u istoj zemlji može preobratiti u izvor mentalne procene i stilskog oblikovanja pojedinačne egzistencije. Bila je to "generacija za svakoga". Nastala kao radikalna opoziciona manjina, širila se, jer je bilo sve više onih koji su se iz raznovrsnih razloga uključivali u tu generacijsku grupu iako nisu imali protestnog iskustva.

I niz drugih primera izabrane generacije nagoni na potrebu samorefleksivnog preispitivanja u kojoj meri je vlastita generacijska svest mešavina iskustva i pripisivanja. Verovatno su herojske generacije ponajviše rezultat samopripisivanja različito heroizovanih boračkih i disidentskih učinaka. Da li je to šaroliko domišljanje već dovoljan dokaz dijagnostičke neupotrebljivosti ovog pojma? Ili tome u prilog govori i prevaga neherojskog iskustva u savremenosti? Možda jer je heroizacija naročito rastegljiva kategorija samoopisa. Opisi generacija i svrstavanje u njih služe za pregledno sređivanje društva i za samopozicioniranje u nepreglednim istorijskim i umetničkim promenama. Pošto na publicističkom tržištu vladaju zakoni stalnog diferenciranja, to se iz košmara ličnog iskustva nužno grade generacijski obrasci. Na tom planu mediji potiskuju nauku (Maase 2005:240). Utisak je da u SAD još od 1970-ih, a u Zapadnoj Evropi od 1990-ih mladu generaciju više ne formiraju važni istorijskopolitički događaji nego male stvari iz potrošačke svakodnevice. Npr.

od 1980-ih sve su upadljivije “generacije detinjstva” (Zinnecker 2003:53), koje se razlikuju po potrošačkim, a ne po političkim vrednostima. Ovde generacijsko jedinstvo stvara zajednički dečji svet, što podstiče podmlađivanje generacijske svesti i biografskog sećanja i pričanja. Veza i jedinstvo mogu biti banalni, npr. kolektivni doživljaj određene TV serije. Berlinski novinar Florian Illies (Illies) rođen 1971, pisac bestselera “Generacija Golf”, tvrdi da je autoigračka najupečatljivije što se toj generaciji zbilo (Cit. prema Zinnecker 2003:53). Medijski probojna formulacija “Generacija Golf” pomerila je ključne godine sa mladosti na detinjstvo. Biografski značaj detinjstva za stvaranje generacijske svesti počeo je da ugrožava mladost. Kao da raznobojna skromnost markantnih neherojskih generacija sve više ugrožava slavu herojske generacije. Osim toga, pokušaji da se lično iskustvo i sećanja, ali i zajedničke potrebe, izlože u obliku samodefinicije kao pripadništvo generaciji, sve su prolazniji i sve manje obavezni. Da li mnoštvo ponuda identiteta ide sa mnoštvom generacijskih pripadnosti i da li se uopšte znatni delovi jedne kohorte mogu ujediniti na temelju koherentne ponude samoopisa? Nije li manje izgledna integracija preko herojske generacije i stoga što postmoderna proklamujući kraj eshatologije i istorijskih generacija zagovara multigenerativnost? Da li je zbog rečenog odsustva herojskih generacija u Evropi savremena hrvatska “generacija branitelja” anahrona?

U evropskom kontekstu svakako jeste, ali u balkanskom možda još nije. Na Balkanu je 20. vek čestim prekrajanjem državnih mapa stvorio skalu oštrih diskontinuiteta koje obeležavaju godine 1914, 1918, 1941, 1945, 1992, 2006. Pojedinci čije su detinjstvo i mladost određivali pomenuti zaokreti, raspoložu drugačijom iskustvenom i vrednosnom pozadinom od članova generacija, koje su odrastale nakon ovih prekretnica. Ova ocena mora ipak biti uopštena jer je pojam generacije relativno fluidan. Istorija socijalizacije 20. veka bi samo delom mogla razjasniti istoriju generacija. Poistovećivanje pojedinca sa generacijom neretko izvire iz napetosti između doživljaja unutar porodice i istorijskopoličkog doba. Što su, naime, žešći politički sukobi i što su nestabilnije porodične vrednosti, to je snažniji uticaj zajedničkog iskustva unutar vanporodičnih grupa. Na neki način kult mladih uvek izrasta iz bespomoćne generacije roditelja. Verovatno i zato u periodu dugog mira u Jugoslaviji od 1945. do 1991. nije bilo uslova za konstruisanje nove herojske generacije. Uz monopolsku partizansku, mogle su se raspoznati tek potrošačke ili medijske generacije.

Sušтина herojskih generacija može biti nešto jasnija ako se opiše način njihovog stvaranja i zaštite. Porodične generacije kao zajednice osećanja učvršćuju se preko porodičnih portreta, slika i albuma i to najpre kod građanskih porodica. Ali na sličan način grade se i političke generacije preko slike palog borca ili uniformisane boračke zajednice. Svaka organizovana grupa kao zajednica kolektivnog sećanja raspolaže emotivnim simbolima i figurama sećanja koje pojedinci prihvataju kao vrednosne obrasce delanja. Porodične fotografije, koje od druge polovine 19. veka uvodi građanstvo, jesu emotivno kodiranje generacijskih iskustava. Sa otkrićem fotografije portreti postaju razmenjivi i jeftiniji. Pošto umrli preci postaju očevidni, oni ovekovečavaju porodicu i jačaju joj stabilnost. Time je aristokratija, koja je do tada jedino mogla da iznajmi slikara, izgubila monopol na genealošku ubedljivost. Fotografija je, naime, istu uverljivost omogućila građanstvu, a potom i nižim slojevima. Prosto rečeno, poreklo se počelo ovekovečavati prilično jeftino. Fotografije postaju orijentiri i slike vremena u modernom građanskom životu, presek javnog i privatnog. Već od Prvog svetskog rata rata slika vojnika postaje generacijski fokus koji formira porodična i grupna jedinstva. Tipična slika vojnika okruženog drugovima poslata porodici spajala je načela sinhrona i dijahrona generacionalnosti (Knoch 2005:307). Fotografija nosioca nacionalne odgovornosti postaje kulturna zaštitna slika porodice i kuće. Porodični borci postaju herojski rodonačelnici generacija, iako nisu uvek bili društveno priznati. Režimi koji su manipulirali herojskim osećanjima i čija je integracija dugo počivala na priznatoj boračkoj zaslugi, naglo bi bili urušavani kada bi stizali novi heroji u auri nove domovinske herojske retorike. U tom

pogledu nije teško na jugoslovenskom prostoru u 20. veku uočiti nasilno svrgavanje starih i intronizovanje novih herojskih generacija. Signature ovih obrta jesu godine 1918, 1945. i 1992. Što je prva godina označila srpsku pobjedu, druga jugoslovensku, a treća hrvatski trijumf nije samo svedočanstvo promenljive ratne sreće, nego i različitih uslova u kojima heroiziranje generacije postaje važno sredstvo integracije.

Kao i ostali procesi i heroizacija zavisi od tehničkih mogućnosti. Getingeški istoričar Habo Knoch zapaža da su od 1870-ih fotografije postale vodeći posrednik nadsmisla jer su omogućavale vizuelnu osećajnu vezu sa umrlim, katkad čak spiritualni odnos npr. majke sa mrtvim detetom. Uprkos autentičnosti, fotografija je ipak označila pobjedu spoljašnjeg, površnog i osećajnog, a V. Benjamin je zapazio da je čak razorila istinsko tradiranje jer je čuvala samo ono površno. Fotografija je vrlo brzo medijima omogućila traumatizovanje masa autentičnim snimcima nesreća. Masama se lakše upravljalo slikama, pa se postupno učvršćivao obrazac stvaranja generacija preko isticanja katastrofa. Trebalo je na neki način konstruisati zajedničke traumatične doživljaje kao zamenu za izolovanu građansku sigurnost. Šokantna izgubljenost u masovnoj katastrofi bila je antiteza buržoaskoj "slici uspešnog pojedinca". Katastrofično i traumatično preneto fotografijom postaje posrednik između intenzivnog doživljaja i diskontinuiteta iskustva i time činilac formiranja herojske generacije. Nisu samo hrabri postajali heroji, nego svi koji su trpeli. Mediji preko samoimaginacije žrtve povezuju pojedince. Iz kulta politizovane omladine s kraja Prvog svetskog rata izrasla je herojska vizija generacije. Snagu je crpla iz autentičnosti fotografije uokvirene slikovitim jezikom omladinske martirologije. Upravo su fotografije žrtava rata i revolucije uverljivo oličavale herojski ideal novog čoveka i nove generacije (Knoch 2005: 309).

Svuda su fotografisani preci u uniformama postali predmet romantizovanog sećanja, koje preko slika palih vojnika ističe večnu mladost. U milionskom tiražu vojničkih portreta "izgubljena generacija" stekla je dodatni inventar pamćenja koji je trebao da osigura porodično integrativno sećanje. Sa prelazom na visoko tehnizirani i brutalni pozicioni rat linija romantizovane uzvišene smrti mladih gubila je uverljivost. Smrt od anonimnih bombi i granata teže se heroizovala od smrti nanete hladnim oružjem u duelu pojedinaca. Ipak je generacionalnost i u "veku ekstrema" romantičnom heroizacijom vizuelno uspešno dočarana preko fotografije. Vizuelno postaje osećajni temelj isticanja simbolike žrtve. Fotografije lako bude osećanja, u različitoj meri su trajne i mobilisu, a značaj emotivnog poistovećivanja (preko zajedničkih ciljeva, iskustva ili neprijatelja) odmah je raspoznat u klasičnoj teoriji o generaciji 1920-ih. Fotografije su zapravo bile nepobitan dokaz da generacije nisu samo *ex post facto* konstrukti. Autentičnost snimka omogućavala je poistovećivanje bez mnogo mašte i time lakše mobilisala osećanja. Naročiti harizmatski potencijal kadar da podstakne divljenje, hilijazam ili osvetu najprisutniji je kod herojskih generacija. Ali što su osećanja jača, to su pripisivanja junaštva češća. Jedinstvo herojske generacije ne jačaju samo osvedočeni ratnici (Tito, Če Gevara) nego i konstruisani (Rambo), ili oživljeni (mitski Kosovski junaci). Na prostoru Jugoslavije 1990-ih došlo je do retradicionalizacije generacijske svesti i okretanja verskim i herojskim tradicijama i mitovima iz bliže i dalje prošlosti. Skoro da nije potrebno podsećati da su često izmišljeni ili domišljeni podvizi heroja iz prošlosti postali uzor ujednačavanja doživljaja mlade generacije.

Ako se, dakle, imaju na umu razni načini stvaranja generacijskih zajednica, onda se odmah javlja i sumnja u to da se generacije uopšte mogu posmatrati kao homogeni kolektivi koji se mogu razgraničiti među sobom. Zato treba precizno reći da li su generacije zajednice iskustva, zajednice sećanja, imaginarne zajednice, zajednice potrošača ili od svega pomalo? Da li slično iskustvo, tj. kolektivno proživljena traumatična prekretnička zbivanja (ratovi, slom sistema) odista spontano stvaraju generaciju, ili, pak, generacijsko pripisivanje

nastaje tek naknadno u sklopu totalne promene sistema koji nameće novi smisao? Drugim rečima, da li generacije nastaju iz realno proživljene traume, ili iz tek naknadno formulisane zajedničke saglasnosti o "novom" kod različitih grupa jednog društva? Koliko god zajedničko iskustvo bilo traumatično, ne manje je izvesno da takođe kulturne i političke elite unose generacijska pripisivanja u javnu debatu i time stvaraju generacije. Naknadno konstruisano generacijsko vreme ne treba potcenjivati kao goli konstrukt, ali ni objektivistički precenjivati kao nepobitno istovrsni doživljaj.

Zaključak

Da li je politička generacija iskonstruisano kolektivno samotumačenje ili objektivno obeležje grupe? Kada generacija doživljaja postaje delatno jedinstvo? S obzirom na to da se sa starošću menjaju uverenja i radikalizam da li su generacije uopšte pogodne za istraživanje dugoročnih političkih promena?

Grubo rečeno što je u istorijskom razvoju društva više diskontinuiteta to je odgovor na gornja pitanja više potvrđan nego određen. Kako izgleda, danas nema generacija kao oštro profilisanih političkih kategorija, niti kao društvenih aktera koji eksplicitno brane interese određene starosne grupe. Tamo gde nema ratova ni revolucija manje je političkih, a više potrošačkih generacija. Na neki način posleherojske generacije smenjuju herojske. Deheroizacija slabi sukob političkih generacija, jer ove lišava naročito mobilne patetike. Više istraživanja je pokazalo da iako kod mladih prevladava negativna slika o starima, u realnosti je stav prema starijima sa kojima se redovno komunicira pozitivan (Lüscher /Liegle 2003:50). Nesklad između javnih stereotipa i realnih opažanja jača utisak o generacijama kao imaginarnim zajednicama. Pored rečenog, širenje novih medija za informisanje i zabavu sve više meša doba detinjstva, zrelosti i starosti, pa se menjaju i pedagoške uloge generacija. Mlađi su obavešteniji od starijih, a moć i ugled starijih slabe i otuda što TV i Internet otvaraju deci nezavisan pristup svetu.

Lako je pojmljivo da lišene herojskog profila političke generacije gube markantnost, pa se teže raspoznaju. U neherojskim uslovima slabi i generacijska svest. Smene generacija obično postaju upadljive tek kada idu sa zabranama ili žrtvama. Ovi razlazi se u politici iskazuju u drugačijoj ideologiji ili drugačijoj političkoj kulturi, ali i u novim umetničkim stilovima i novim naučnim prioritetima. Istini za volju ne mora uvek biti snažnih suprotnosti, dovoljne su i male razlike da bi se istakao vlastiti identitet prema roditeljima ili prethodnim grupama. Pored rečenog uvek treba razlikovati konkretna formativna generacijska iskustva i doživljaje s jedne i delatne generacije s druge strane. Prva tvore generacijsko jedinstvo na temelju pasivno proživljenog dešavanja zajedničkog prelomnog događaja (žrtve progona i bombardovanja), a druge veže jedinstvo stvoreno u toku akcije (akteri oslobodilačkih poduhvata). Naravno da zajedničko iskustvo ne vodi uvek i zajedničkoj akciji, naročito onda kada se generacije naknadno konstruišu. Naime, naročito emfatični grupni osećaj u potrazi za identitetom lako konstruiše generacijsku zajednicu jer se neretko radi o osećanju pripadanja izabranoj grupi, ali koji se stvara tek naknadno. Doduše i naknadno konstruisana generacija pojačana pridošlicama može biti delatna grupa, ali se njen delatni potencijal razlikuje od autentičnog učinka realne generacijske grupe.

Okolnost da generacionalnost, tj. svojstvo pojedinca uslovljeno starošću, može biti realno ili pripisano jeste kod političkih generacija verovatno najvidljivija. Pojedinci biraju prošlost i vremensku grupu koju osećaju kao zajednicu. Uprkos pripisivanju, ovim pojmom se ipak može strukturirati vremenska dimenzija društva. Ali najpre treba kritički razložiti unutrašnje najčešće emfatično (visokoparno i prenaplašeno) generacijsko samoviđenje. Ono je najvidljive

kod herojskih generacija. Opšte uverenje u Hrvatskoj da je generacija Domovinskog rata bila žrtva agresije, a ne secesije, ili podjednako rašireno gledanje da je Srbija dobijala ratove, a gubila u miru, jesu radikalizacije naročitog generacijskog iskustva koje često nije proživljeno, nego je rezultat revanšističkog pripisivanja. Koliko je heroizacija podložna pripisivanju pokazuje poređenje Balkana sa Zapadom gde se generacije ne markiraju po istorijskim datumima nego po markama automobila (Golf) ili odeće. Doduše i iza robnih simbola se katkad skriva različit stav prema životu: “*Jeans* je stav, a ne pantalone” (E.Wibeau), što govori i o složenosti generacijskih neherojskih simbola. Složenost je još veća ako se ima na umu da generacija može reagovati “protestnom uzdržanošću”. Unutar evropskog socijalizma još 1980-ih bila je vidljiva “distancirana generacija” koja je sve teže prihvatala ključne marksističke vrednosti. Političko generacijsko jedinstvo mladih dugo je bilo potiskivano. Omladina nije masovno reagovala 1956. na zbivanja u Mađarskoj, niti 1968. na dramatična zbivanja u Čehoslovačkoj. Tek je generacija formirana krajem 1980-ih reagovala na promene, ali i tada nakon signala odozgo (perestrojka).

Uprkos odsustvu burnih prekretnica u Evropi u našem veku, ipak je teško izričito reći da je doba paradigmatičnih političkih generacija bespovratno prošlo sa dvadesetim vekom. Još je teže predvideti koji će zaokreti i krize podstaći mlade da formiraju svoj novi odgovor na društvene promene. Zato je pitanje da li je sa globalizacijom i širenjem EU eksplanatorni potencijal generacijske paradigme na Zapadu iscrpljen? Da li je otuda tranzicija na Istoku i stvaranje novih tradicija novo područje primene generacijske paradigme? Verovatno su izazovi opredeljenja mladih na Istoku Evrope dramatičniji nego na Zapadu. Difuzna lišenost orijentacije podstaknuta nezaposlenošću i raznim krizama, kao i novi međunarodni sukobi mogu uvek biti podsticaj novog generacijskog protesta. Pitanje je, međutim, da li će sticanjem i uzajamnim pojačavanjem različitih aspekata krize, doći do nove generacijske alternative postojećem?

Na kraju, treba biti kritičan prema raznim verzijama konstruisanja generacije. Danas se generacije kroje raznim uopštavanjima, sažimanjima i polarizacijama po medijskim obrascima probojnosti naslova. Mediji stvaraju sliku generacije koja odgovara vladajućim grupama. Mlada generacija je u tome ponajmanje aktivna. Stariji vide mlade kao motor promene i kada u njima vide oslonac vlastite nade u budućnost i kada ih opažaju kao opasne subjekte promena. U debatama koje stariji vode o mladima uvek se posredno ili direktno ogledaju očekivanja starijih od mladih. To što u naučnim proučavanjima generacija takođe preteže perspektiva starijih još više upozorava na potrebu samorefleksije kod analitičara.

Literatura:

Albrecht, Manuela. 2005. Die individuelle und soziale Konstruktion von Wirklichkeit im Hinblick auf die Zeit. Inaugural-Dissertation – Münster
miami.uni-muenster.de/servlets/ServletServlet/Servlet-3110/diss_albrecht.pdf

Bakić, Jovo. 2004. Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941, Zrenjanin GNB.

- Best, Heinrich 2003. Geschichte und Lebenslauf in: Schulz,A./Grebner,G. hrsg. Generationswechsel und historischer Wandel: 57-71.
- Bonnin, Michel. 2006.The "Lost Generation":Its Definition and its Role in Today's Chinese ElitePolitics Social Research Vol 73: No.1: 245-273.
- Braungart, M., Braungart R.1991. The Effects of the 1960s Political Generation on Former Left- and Right-Wing Youth Activist Leaders, Social Problems, Vol. 38, No. 3: 297-315.
- Bude, Heinz. 2005. "Generation" im Kontext.Von den Kriegs- zu den Wohlfahrtsstaatsgenerationen, in Jureit/Wildt, hg. Generationen: 28-45.
- Bürgel, Tanja hg. 2006. Generationen in den Umbrüchen – Postkommunistischer Gesellschaften, Erfahrungstransfers und Differenzen vor dem Generationswechsel in Russland und Ostdeutschland, SFB Mitteilungen 580 Heft 20.
- Bürgel T. 2007. Die 89er Generation - gibt es sich wirklich? in Generationen, Ausgabe 2: 4-7.
- Čičkarić, Lilijana. 2004. Politička kultura iz generacijske perspektive, Sociološki pregled g.XXXVIII,no.4: 561-583.
- Giesen, Bernhard. 2003. Generation und Trauma, in Reulecke,J. hg. Generationalität und Lebensgeschichte im 20.Jahrhundert: 59-73.
- Golovin, Nikolay. 2006. Zur politischen Sozialisation der "Generation der Krisengesellschaft" in Russland (Geburtsjahrgänge 1972 bis 1980), in Bürgel, T. hg. Generationen: 83-101.
- Hermann, Ulrich. 2003. "Ungenau in dieser Welt"- kein Krawall, kein Protest: der unaufhaltsame Aufstieg um 1940 Geborener in einer "Generationen"-Lücke, in Reulecke, J. hg. Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert: 159-187.
- Ilić, Vladimir. 2000. Stav prema Zapadu: mlađa srednja generacija kao mogući akter promene, u Potencijal za promene, Helsinške sveske No 2, Beograd, HO: 7-72.
- Jureit, Ulrike/Wildt, Michael, hg. 2005. Generationen – Zur Relevanz eines wissenschaftlichen Grundbegriffs, Hamburg:HIS.
- Kittsteiner, Heinz, D. 2005. Die Generationen der "Heroischen Moderne". Zur kollektiven Verständigung über eine Grundaufgabe, in Jureit,U./Wildt,M., hg. 2005. Generationen: 200-220.
- Knoch, Habbo.2005. Gefühlte Gemeinschaften – Bild und Generation in der Moderne in, Jureit,U./Wildt,M, hg. 2005. Generationen: 295-319.
- Koehler, Thomas. 2002. Jugendgenerationen im Vegleich: Konjunkturen des (Non-)Konformismus, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5.
- Kohli, Martin/ Szydlik, Marc. hrsg. 2000. Generationen in Familie und Gesellschaft, Opladen, Leske, Budrich.

Koselleck, Reinhart. 2000. *Vergangene Zukunft – Zur Semantik geschichtlichen Zeiten*, Frankfurt: Suhrkamp (1. Auflage 1989).

Kuljić, T. 2007. "Problem generacija": nastanak, sadržaj i aktuelnost ogleđa Karla Manhajma (rad u štampi u časopisu Sociologija).

Lindner, Bernd. 2003. "Bau auf, Freie Deutsche Jugend" und was dann? Kriterien für ein Modell der Jugendgeneration der DDR, in Reulecke, J. 2003. hg. *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*: 187-217.

Lüscher, Kurt/Liegle Ludwig. 2003. *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*, Konstanz: UVK.

Maase, Kaspar. 2005. *Farbige Bescheidenheit – Anmerkungen zum postheroischen Generationsverständnis*, in Jureit, U./Wildt, M., hg. *Generationen*: 220-244.

Moeller, Frank. 2003. Vom revolutionären Idealismus zur Realpolitik, in Schulz, A./Grebner, G. hrsg. *Generationswechsel und historischer Wandel*: 71-93.

Pantić, Dragomir. 2006. *Lengeri za promene*, Politika 8.01.2006.

Punken, Mirko. 2006. Transformation und Generationendifferenz. Zur intergenerationellen Kommunikation in ostdeutschen Familien, in Bürgel T. (Hg), *Generationen in den Umbrüchen*: 65-83.

Roseman, Mark. 2003. *Generations als 'imagined communities'* u Schmidt, Rudi. hg. 2003. *Systemumbruch und Generationswechsel 2*, Heft 9, Sonderforschungsbereich 580: 33-41.

Reulecke, Jürgen. 2003. hg. *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*, München, R. Oldenbourg.

Schulz, Andreas/Grebner, Gundula. hrsg. 2003. *Generationswechsel und historischer Wandel*, München, Oldenbourg.

Schulz, Andreas/Grebner, Gundula. 2003. Zur Renaissance eines umstrittenen Forschungskonzepts in: Schulz, A./Grebner, G. hrsg. *Generationswechsel und historischer Wandel*: 1-25.

Schulz-Hageleit, Peter. 2003. Zur Problematik des "Durcharbeitens" lebensgeschichtlicher Erfahrungen, in Reulecke, J. 2003. hg. *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*: 17-33.

Umland, Andreas. 2006. Postsowjetische Gegeneliten und ihr wachsender Einfluss auf Jugendkultur und Intellektuellendiskurs in Russland. Der Fall Aleksandar Dugin, in Bürgel T. (Hg) *Generationen in den Umbrüchen*: 21-47.

Weigel, Sigrid. 2005. Familienbände, Phantome und die Vergangenheitspolitik der Generationsdiskurses – Abwehr von un Sehnst nach Herkunft, u Jureit, Wildt (hg.), *Generationen* 108-127.

Wilensky, Harold. 2002. *Rich Democracies: Political Economy*,

Public Policy, and Performance, Berkeley: University of California Press: 187-208, 51-61, 680-681.

<http://skylla.wz-berlin.de/pdf/2003/i03-201.pdf>.

Zinnecker, Jürgen. 2003. "Das Problem der Generationen". Überlegungen zu Karl Mannheims kanonischem Text, in Reulecke, J. hg. Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert: 33-59.
